

**PRED IZLAZAK PRVOG SVESKA
POVIJESTI NARODA FNRJ**

Od jeseni ove godine početak će izlaziti — jedno za drugim — srpsko, hrvatsko, slovensko i makedonsko izdanje prvog sveska *Povijesti naroda FNRJ*. U tom svesku, koji će biti opremljen znatnim brojem ilustracija i historijskih karata, prikazan je na nekih 800 strana razvatak naših zemalja i naroda od prve pojave čovjeka na tlu današnje Jugoslavije do početka XVI. stoljeća. Tako je najzad, poslije trogodišnjih priprema, završena prva etapa u radu, koji se nastavlja i koji treba da u četiri opsežna sveska obuhvati povijest naših naroda do najnovijeg vremena.

Ovo djelo nije udžbenik; protiv takve namjene govori njegov opseg i način izlaganja, kao i osobita pažnja, koja je u njemu posvećena historijskim vrelima i literaturi. Djelo, koje je u početku doista bilo zasnovano kao srednjoškolski udžbenik, uskoro se u toku rada razraslo u pravu historiju naših naroda, na osnovi koje će se moći izrađivati školski udžbenici svake vrste. Prema tome, prvi svezak *Povijesti naroda FNRJ* ima dvojako značenje: on obilježava prvi pokušaj, da se historijski razvoj naših naroda u doba ranog i razvijenog feudalizma prikaže na osnovi materijalističkog shvaćanja historije i da se, poslije dugotrajnog lutanja i mučnih praznina u nastavi naredne povijesti, položi — više ili manje trajan — temelj daljnjem radu na tom značajnom području školske nastave.

Već po tome, što se u ovom djelu s jednakom pomnjom izlaže povijest svakoga pojedinog od naših naroda, ono označava važan međaš u razvoju jugoslavenske historiografije. Ostavimo li po strani nekoliko srednjoškolskih udžbenika iz 20-ih godina, od kojih udžbenici A. Melika (1919—1920) i M. Preloga st. (1926) nesumnjivo zavrijeđuju najveću pažnju, u razdoblju između dva rata poduzeta su svega dva pokušaja, da se historijski razvatak naših naroda obradi u cijelosti na znanstvenoj osnovi, ne samo s dobrim poznavanjem literature, nego i sa što više samostalnom prilagođenom poje-

dinim pitanjima. To su: *Istorija Jugoslovena I, Sintetičan pregled srednjovjekovnog razvoja zemlje i naroda* (1920), od Vasilja Popovića, koji je kasnije postao profesor opće povijesti novog vijeka na beogradskom sveučilištu, i *Istorija Jugoslavije* (1955) od Vladimira Čorovića, jednog od najistaknutijih srpskih historičara do Drugoga svjetskog rata. Kako je prvo djelo ostalo nedovršeno, ograničivši se na razdoblje do kraja XV. stoljeća, preostaje zapravo samo Čorovićevo »Istorija Jugoslavije« kao jedini pokušaj da se pruži cjeloviti prikaz prošlosti naših naroda.

Međutim, oba se ova pokušaja moraju u metodološkom pogledu smatrati potpuno neuspjelima. Ne može se, doduše, ustvrditi, da su oni izrađeni bez neke jedinstvene zamisli i shvaćanja historijskog zbivanja uopće. Štaviše, Čorovićevo djelo prožeto je jednom osnovnom mišlju: da vojno-monarhističku diktaturu Aleksandra I. s njezinim naopakim shvaćanjem integralnog jugoslovenstva i odricanjem prava naših naroda na slobodan razvoj u svakom pogledu, prikaže kao prirodan završetak jednoga vjekovnog procesa. Zbog toga se on i ograničio na to, da piše jednu izrazito političku historiju i da pri tom položi težište na one momente, koji posvjedočuju postojanje jače ili slabije svijesti o etničkoj zajednici Južnih Slavena i predstavljaju više ili manje svjesne pokušaje njihove političke suradnje.

Premda srodna misao provejavanja i Popovićevu knjigu, ova se po svojoj zamisli u mnogome razlikuje od Čorovićeve. Popović želi da prije svega prikaže povijest naroda; stoga on ne piše političku historiju nego »kulturnu« — u najširem smislu ove riječi. Ali, kako on ekonomsko-socijalni razvoj razlikuje kao »istorijsku statiku« od političkog razvoja kao »istorijske dinamike«, njegov je prikaz ostao i sam statičan. Povrh toga je on društveni razvoj, koji je inače ispunjen pravom dinamikom klasne borbe, prikazao kao rezultat »poznatih prirodnih, osobito mehaničkih i bioloških zakona« kao na pr. »zakona o akciji i

reakciji, djelovanju više sila na jednu tačku. o održanju najjačeg tipa (P. misli na jedan određeni »rasni« tip!) i dr.«. Tako je Popović, usprkos nekim dobrim zapažanjima u pojedinostima, dao najzad u cijelosti izobličenu sliku razvoja naših naroda.

Sastavljačima najnovije Povijesti naroda FNRJ bila je tuđa svaka pomisao, da historijski razvoj naših naroda, koji obiluje tolikim specifičnim crtama, podvrgnu jednoj unaprijed određenoj koncepciji ili idejnoj shemi. Oni su već od početka nastojali da izrade jednu doista konkretnu historiju i da razvoj svakoga našeg naroda izlože u svoj njegovoj punoći — od ekonomske podloge do književno-umjetničke nadgradnje. U tom pogledu sadržava ova povijest mnogo desad nedovoljno uočenih ili nepoznatih činjenica, a i inače obiluje novim, pa i arhivskim, podacima, iako njezin tekst nije opterećen nikakvim bilješkama. Nikada dosad nije u jugoslavenskoj historiografiji uložen toliko napor u iznošenju ekonomskog i socijalnog razvoja naših naroda i njegovo povezivanje s političkim i idejnim razvojem. Dakako — upravo zbog toga, što se tome prvi put ozbiljno pristupilo, moralo se svladati različite teškoće, i načelno i u pojedinostima.

Prije svega, s obzirom na različiti politički razvitak naših zemalja i naroda, ova povijest nije isključivom poviješću naroda. Tu nedosljednost u koncepciji nametnula je sama materija. Ovim je djelom, doduše, dobio najzad i makedonski narod svoju prvu, dosta opsežnu historiju, a u povijesti hrvatskog naroda prvi put je puna pažnja posvećena također Isiri. S nekim ograničenjem može se čak reći, da i crnogorski narod ima ovdje svoju posebnu povijest, iako je ne dobiva tek prvi puta. Ali upravo ovaj primjer upućuje na teškoće, koje odvojeni razvitak pojedinih zemalja nameće jedinstvenom prikazu prošlosti naših naroda. Povijest crnogorskog naroda prije svega je povijest Crne Gore, jedne kroz stoljeća više ili manje određene, teritorijalne jedinice. U još većoj mjeri vrijedi to za povijest Bosne i Hercegovine kao i povijest Dubrovačke republike, koje su obje izrazito teritorijalnog značenja. Prema tome, usporedo sa slovenskom, hrvatskom, srpskom i makedonskom poviješću, kao poviješću naroda, u ovom se djelu posebno mjesto dodjeljuje povijesti srednjovjekovne Bosne i Dubrovačke

republike, a i Crna Gora ima svoju odjeljenu povijest u širem sklopu srpske historije, kao što je, uostalom, ima i Istra u prikazu hrvatske historije.

Odvojeni putovi u razvoju naših zemalja i naroda otežali su ponešto i jedinstvenu periodizaciju njihove historije. Čitavo je djelo — izuzmemo li poglavlja o našim zemljama u doba prvobitne zajednice i rimske vlasti, te poglavlje o doseljenju Slavena — podijeljeno u dva dijela: do XII. st., kao razdoblja ranog feudalizma, i od XII. do XVI. st., kao razdoblja razvijenog feudalizma. Ali unutar ovog općenitog okvira ima svaka narodna historija svoju periodizaciju, provedenu prema posebnim obilježjima svoga razvoja. Tako, na primjer, prva perioda slovenske povijesti završava s X. stoljećem, a druga sa sredinom XV. st.; prva perioda makedonske povijesti ide do početka XI. st., a druga do kraja XIV. st.; srpska i hrvatska povijest dopiru sve do 30-ih godina XVI. st.; povijest Bosne i Dubrovačke republike ulazi u cijelosti tek u drugi dio, i t. d. Premda je u prikazu hrvatske povijesti zadržana ona periodizacija, koju je još utvrdio Šišić — do ulaska u državnu zajednicu s Ugarskom u početku XII. st. i do 1527, kada se Hrvatska, izborom Habsburgovaca, tješnje povezuje s austrijskim zemljama — ipak se unutrašnji razvoj dalmatinskih gradova i Istre prikazuje samo do njihova pada pod vlast Venecije u prvoj četvrti XV. stoljeća. Prema tome, drugi svezak ove Povijesti, na kojem se već radi i koji seže do kraja XVIII. st., prikazat će razvoj naših naroda u razdoblju tuđinske prevlasti: Turaka, Venecije i Habsburgovaca.

Daljnijh nedostataka ima nesumnjivo u organskom povezivanju, prije svega, političkog razvoja s društvenim i ekonomskim, kao i u što potpunijem izlaganju ekonomskog razvoja samoga. U jednom i u drugom pogledu ima praznina: nametnula ih je ili oskudica izvorne građe, koja se zacijelo i ne će moći više ničim nadomjestiti, ili nivo istraživačkog rada, koji je naša nauka do danas postigla. Utoliko će upravo ova Povijest biti neka vrsta obračuna sa cijelim dosadašnjim razvojem jugoslavenske historiografije i polazna točka za daljnji rad.

Ovo je djelo plod zajedničkih nastojanja jednoga velikog kolektiva; u njemu je udružen rad 34-orice historičara i drugih znanstvenih radnika. Ova činjenica ima također svojih nedostataka: po-

jedini tekstovi nisu u svemu ujednačeni, ni sadržajno ni stilski, a u pojedinim slučajevima zadiru te razlike dublje u sam prikaz historijskog razvoja. Uža redakcija, sastavljena od tri člana (B. Grafenauer, D. Perović i J. Šidak), uspjela je, doduše, da u suradnji sa širom redakcijom (njezini su članovi, osim navedenih: Anto Babić, I. Božić, M. Dinić, F. Gestrin, D. Janković, J. Jovanović, Lj. Lape, J. Tadić, N. Vučo i F. Zwitter) ublaži ove razlike, koliko to ovakav način rada uopće dopušta. Uza sve to predstavlja ovaj rad, upravo po svom kolektivnom obilježju, značajan uspjeh naše nove, socijalističke nauke.

U još jednom pogledu, vrlo važnom za unaprijeđenje svakoga znanstvenog rada, obilježava ovo djelo značajan događaj. Jugoslavenska historijska nauka nema još svoje bibliografije. Zbog toga je gotovo puna petina prostora u ovoj Povijesti posvećena bibliografiji vrela i literature, pri čem su — iako, nažalost, ne uvijek dosljedno — obrađene i najvažnije kontroverze o pojedinim spornim pitanjima. Po tome će ova Povijest biti pogotovu dragocjen priručnik za studij historije naših naroda. Ako se ona svojim tekstom obraća prije svega širem krugu obrazovanih čitalaca, koji žele da se upoznaju sa prošlošću naših naroda, ona je ovim svojim dijelom namjenjena u prvom redu nastavniciima i studentima povijesti.

Povijest hrvatskog naroda zauzela je u tom djelu dostojno mjesto, i po svom opsegu i po svojoj obradi. I ona je plod kolektivnog rada 9-riце suradnika: V. Babića, Nade Klaić, M. Kumbola, M. Kostrenčića, G. Novaka, A. Perca, M. Preloga, M. Rojčića i J. Šidaka, a njezino poglavlje do XII. st. izrađeno je na osnovi diskusija još jednog užeg kolektiva, kome je predsjedavao dr. M. Protuga, tadašnji predsjednik Komiteta za visoke škole i sveučilište. Tek tada, kada se ovaj prikaz — koji, kao i drugi, teče neprekinuto u oba svoja dijela, odvojena godinom 1102 — uspoređi s prikazom hrvatske povijesti u Šišića i Klaića, moći će se ocijeniti, koliko je u njemu sadržano novih pogleda.

Ovaj prikaz rada na velikoj Povijesti naroda FNRJ ne bi bio potpun, kada se na kraju ne bi istakla još jedna činjenica organizacione prirode, bez koje ove Povijesti ne bi moglo biti. To su inicijativa i znatna financijska pomoć Komiteta (danas Savjeta) FNRJ za nauku i kulturu i velika briga, koju je u rad

komisije za izradu ovog priručnika uložio njezin predsjednik, ministar NR Srbije Mitra Mitrović.

(Vjesnik 1. V. 1952)

Dr. Jaroslav Šidak

PRILOG BIOGRAFIJI I. I. TKALCA

U povodu knjige »50-godišnjica trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu (1852—1902)«, koju je uredio Milan Krešić, dugogodišnji tajnik ove komore, I. I. Tkalac uputio je Krešiću pismo, datirano 31. XII. 1905, u kojem ispravlja neke netočne podatke o sebi u toj knjizi. To se pismo nalazi danas u Sveuč. knjižnici u Zagrebu (sign. R. 5801), a kupljeno je od prof. dr. Milana Stahuljaka, koji ga je našao u jednom primjerku spomenute knjige, što ga je kupio na sajmištu. Kako je poznato, Tkalac je 1852.—61. bio prvi tajnik navedene komore. Pismo glasi:

Mnogopoštovani Gospodine,¹

Primio sam zahvalno vašu knjigu i pročitao je sa živahnim pomnjom. Kad pomislim na moje jade pred 50 godina, a sada vidim gorostasni napredak što je komora posle mog odlaska učinila, radujem se od srca da je to moguće bilo. Drago mi je videti koliko ste vi tome pridoneli, kojeg sam ja poznavao malena i nježna, a sada vas vidim krepka čovjeka zaslužna za našu malu sretnu domovinu, i želim da joj kroz mnogo godina sa jednakim uspjehom služite kako ste joj dosada služili.

Dozvolite da ispravim neke pogreške u mojem životopisu.

1. Moj »Staatsrecht«² nije pečatan u Zagrebu nego u Leipzigu.

2. Moje »Jugenderinnerungen« nisu »delca« nego knjiga od 390 strana (francuski prevod izišao je u Parizu u »Revue Britannique« god. 1895).³

¹ Pismo donosim sa svima njegovim pravopisnim nedostacima, kao što je nedosljednost u govoru, upotrebi velikih slova i dr.

² Das »Staatsrecht des Fürstenthums Serbien«. 1858.

³ Prof. J. Matasović navodi u pogovoru svoga prijevoda »Uspomena« (Srpska književna zadruga, kolo XXXIX, br. 194, str. 115), da je francuski prijevod izašao 1897, a ne 1895, kao što tvrdi Tkalac, a napominje također, da je »Revue Britannique« izlazila u Švicarskoj, a ne u Parizu.

3. Doktorat u filozofiji i u Pravu položio sam na univerzitetima nemačkim, a ne u Zagrebu gdje u moje vreme nije ni bilo univerziteta.

4. U mojim parnicama u Beču⁴ bio sam osuđen na 6 meseci »posta«, i na 8 meseci »težke« tamnice i na 2200 forinata globe. U tamnici u Beču sedio sam 5 meseci kad me je car amnestirao. Nisam dakle izbjegao tamnici ni globi, nego posle svega toga svojevolsjno otišao u Italiju.

Molim vas da u eksemplaru »pedesetogodišnjice« u Biblioteci komorskoj izvolite perom izpraviti ove pogreške.

Ako vas je s voljom da se vaša knjiga u Biblioteci ovdašnjeg ministarstva nađe, izvolite mi poslati 1 eksemplar pod mojom adresom.

Velika vam hvala da ste našli onih 500 »Čengića«.⁵

Molim vas da jih date dobro pakovati i poslati pravoslavnom biskupu u Zadar⁶ u moje ime, razume se na njegov trošak. Ne znam kako se taj gospodin zove da mu pišem ob ovoj četrdesetogodišnjoj »Odiseji«. Ako osim Emila Weissa i Gjura Crnadka ima još tko koji se mene seća, molim vas da ga od mene pozdravite kao i ovu dvojicu.

Želeći vam svako dobro od Boga u nevoj godini, molim vas da primite izraz mog usrdnog poštovanja.

Dr. I. I. Tkalac

U Rimu 31. decembra 1905.

Miroslava Despot

JEDAN POKUŠAJ IZDAVANJA NOVINA U OSIJEKU 1813.

Nakon što je 1789. prestao u Zagrebu izlaziti »Kroatischer Korrespondent«, sve do 1815 — do izlaska »Agrarier Theater-Journala« — nije više u banskoj Hrvatskoj izšao nijedan periodički list. Godine 1792. ishodio je doduše Franjo Bogdanić dozvolu da izdaje tjednik za

⁴ Odnosi se na osudu Tkalčevu 1862. zbog pisanja u njegovim bečkim novinama »Ost und West«, kojima je bio odgovorni urednik 1861.—62. (poslije njega bio je to Aleksandar Sandić, do prestanka izlazenja 1865).

⁵ Tkalac je 1859. priredio 2. izdanje (s uvodom) Mažuranićeva djela »Smrt Smail-age Čengića«.

⁶ Zadarski episkop i historičar Nikolim Milaš.

Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju ćirilskim i latinskim slovima, a na svoju molbu od 27. I. 1813. dobio je i zagrebački profesor Antun Nagy dozvolu za izdavanje »Slavonskog Feniksa«, no njezdan od ovih listova nije izašao. Dosada nije bilo poznato, da je u to vrijeme i u Osijeku poduzet pokušaj izdavanja novina: tek neka tri mjeseca poslije Nagyove molbe predana je, naime, i u Osijeku molba za izdavanje novina, ali je ta stvar zapela već na prvom koraku — uskrati dozvole za izdavanje.

Osnutkom franjevačke tiskare, a zatim njezinim preuzimanjem po tiskaru Ivanu Martinu Divaldu, Osijek je imao gotovo neprekinutu tiskarsku tradiciju od 1755. dalje. U toj tiskari tiskan je velik broj knjiga, a od 1785. i »Kalendar Ilirički«. Kada je 1806. Martin Divald umro, stariji njegov sin Ivan bio je aktivan konjanički časnik, a mlađi Alojz devetgodišnje dijete; tiskaru su stoga morali voditi upravitelji. Zbog Napoleonskih ratova i državnog bankrota nastao je zastoj u prometu, u tiskari nije bilo prvog gospodara, njezin se istrošeni inventar nije obnavljao, poručnik Divald zahtijevao je neprestano novaca i svoj očinski dio, davače i prodaju tiskare, novaca je trebalo i za nekakog Alojza, pa je tiskara zapadala u sve teži položaj. Njezin je upravitelj, Fridrih Kristijan Zink,¹ tražeći izlaz iz toga stanja, došao, uz ostalo, na misao da pokuša sa izdavanjem novina.

¹ On je 15. III. 1812. predao pod Reg. 585 (No. 542—1812.) gradskom vijeću u Osijeku molbu, da mu se prizna pravo sukupca prigodom javne dražbe Divaldovske tiskare i kuće, koja je na molbu nasljednika raspisana za 5. V. 1812. U molbi navodi, da je ne samo tiskarstvo izučio kod znamenitog i spretnog tiskara, već je i bio zaposlen u raznim zemljama u velikim tiskarama, tako u Saskoj, Pruskoj i Češkoj. Da je 1807. pozvan od esječkoga gradskog vijeća, da iz Pešte dođe u Osijek kao slugar i faktor, pa je već pet godina u Osijeku, gdje se i oženio. Iz ovjerovljenih priloga vidi se, da je zavičajan u rudarskom gradu Grund am Harz u Njemačkoj. F. Kircher, »Raths-Buchdrucker« u Goslaru, izdao mu je 8. V. 1802. potvrdu, da je kod njega izučio slugarstvo i bio namješten godinu dana, te da putuje u Gotu: W. G. Korn, tiskar i knjižar iz Vratislave (Breslau), izdao mu je 15. V. 1806.

U arhivu osječke gradske općine (sada u Osječkom spremištu Državnog arhiva u Zagrebu) nađena je njemačka molba Fr. Zinka kao faktora kr. priv. Divaldove tiskare od 5. V. 1815. (Reg. 942—1815., No. 926—1815.) na gradsko vijeće, da mu dopusti izdavati »Tjednik za sve staleže u Osijeku i okolini sa obavještajnim listom« (Wochenschrift für alle Stände in Esseck und der umliegenden Gegend. Nebst einem Intelligenz-Blatt),² s priloženim pozivom na pretplatu. Molba se potkrepljuje slijedećim »ne neistinitim razlozima«:

»Prvo, jer u čitavoj kraljevini Slavoniji, pa i pograničnim krajevima Ugarske, nema takvog tjednika s obavještajnim listom: a ipak

Drugo, takav je obavještajni list za sve magistratske i druge sudske oblasti kao i za općinstvo vrlo udoban i potrebit...

Treće, ako bi taj tjednik našao općenito priznanje i veće proširenje u kraljevini Slavoniji i pograničnim krajevima Ugarske, možda bi mogao s vremenom postati sigurnom potporom i pravom granom prehrane poduzetnika i njegove porodice, čime bi se on stavio u položaj, da može na sigurni i za kraljevski slobodni grad Osijek korisni način ondje živjeti i umrijeti...

Četvrto, kr. slob. grad Osijek dobiva time još jednu novu privrednu granu, koja bi, povećavši se s vremenom — ako se to uzme općenito — imala vrlo velik utjecaj na trgovinu, umijeća, obrte, kućno gospodarstvo, poljoprivredu i obrazovanje duha: te je sama prikladna za to, da trgovački promet, što struji sa svih strana, svede ovamo i kroz to ukaže na

u Leipzigu svjedodžbu, da je i kod njega bio godinu dana zaposlen, a između 1808. i 1812. izdali su mu preporučna pisma i Gen.-Feld-Marschal-Leutnant bar. v. Simbschen iz Petrovaradina, tvrđavski župnik Iozenac, podbilježnik županije virovitičke Sappl i franjevački provincijal P. Aleksandar Tomković — ovaj posljednji uz navod, da je Zink »Directoria Officii Divini pro mea Provincia, item Kalendarica Illyrica Anno 1810 clare et nitide impressisse«.

² Pod naslovom »Intelligenz-Blatt« izlazili su u XVIII. i početkom XIX. st. u zapadnoj Evropi, a napose u Njemačkoj, listovi, koji su donosili samo oglase i mjesna obavještenja.

značenje glavnoga grada kraljevine Slavonije«.

Priložena Objava predbrojke (Praenumerations-Anzeige) sličnog je sadržaja. Ona točnije obrazlaže ciljeve lista i njegove trgovačke odnose, a zanimljivo je, da naslov lista, kako je naznačen u molbi, nije jednak naslovu naznačenom u objavi, jer dok bi u prvoj list bio za Osijek »und der umliegenden Gegend«, prema objavi bio bi on za Osijek »und deren umliegenden Gegend«. Objava u prijevodu glasi:

»Na izjave pojedinih uglednih građana i više dobrih prijatelja, da bi u kr. slob. gradu Osijeku željeli imati javni list, potpisani smatra ovaj poticaj dobrim predznakom i nada se, da će od takvog poduzeća imati u budućnosti dobar uspjeh. Na taj poticaj objavljuje on visokom i poštovanju vrijednom čita-lačkom općinstvu: da početkom g. 1814 namjerava izdati na predbrojku tjednik pod naslovom »Tjednik za sve staleže u Osijeku i u okolnim krajevima. Uz obavještajni list«.

Prostor toga tjednika bit će ispunjen najizabranijim — kako poučnim, tako i korisnim i zabavnim — člancima o svima mogućim predmetima, o kojima su od najučuenijih ljudi današnjice pisane rasprave, shvatljive i razumljive za svakoga.

Glavni sadržaj ne će obuhvatiti nikakvih političkih predmeta, već »Zanimljivosti u prirodi, izume i poboljšice u poljoprivredi i u kućnom gospodarstvu, umijeća i obrte, izvratke iz stare i nove povijesti zemalja, životopise znamenitih i velikih ljudi, pjesme i razgovore« i t. d. To će biti plan, prema kojem ovaj list treba da bude obrađen, pa se u tu svrhu umoljavaju prijatelji, koji o tim predmetima mogu pisati, da svoje članke priopće ovom listu.

Prilog, ili Obavještajni list, koji je za trgovački grad, što pomalo ide prema sve većem procvatu, kao što je to Osijek, vrlo koristan i potreban, pripada pravom planu te je svrhom toga pot-hvata. Ovdje će se tiskati sve, što se odnosi na objavlivanje općinstvu: tako, na pr., sudske objave, oglasi o dražbama, objave o trgovačkoj robi, koja je stigla vodom i košnom, traženja službe, nonude službe, smrtni slučajevi, izgubljene, ukradene i pronađene stvari i t. d.«. I tjednik i prilog bit će na pola arka, te će na dobrom tiskovnom papiru, ure-

dno otštampano, izlaziti in 4to svake subote...«

Pada u oči isključivo komercijalni cilj ovog lista. To se i napose ističe, možda s posebnom namjerom, da se lakše postigne dozvola za izdavanje. Značajno je, nadalje, pomanjkanje svake veze s hrvatskim narodom (pok. Martin Divald imao je naprotiv gotovo isključivo vezu s domaćim hrvatskim stanovništvom), te da se Objava svagdje poziva samo na Slavoniju i susjedne krajeve Ugarske, ne spominjući uopće Hrvatske. U pogledu sadržaja izričito se naglašava, da list ne će pisati o političkim događajima, već o prirodnim zanimljivostima i unaprijeđenju narodnog gospodarstva, a tek pri kraju spominju se također izvaci iz stare i nove povijesti zemalja, a da se uopće ne navodi, koje bi to zemlje trebale da budu. List bi prema tome bio i politički i nacionalno potpuno bezbojan.

Gradsko je vijeće 14. V. 1815. poslalo Zinkovu molbu Ugarskom namjesničkom vijeću u Budim s kratkom preporukom:

»I budući da bi bilo od velike koristi, da se u čitavoj Slavoniji i Hrvatskoj kao i u susjednim krajevima slavnog kraljevstva Ugarske izda ovakav periodički list, kako bi ono, što treba staviti do općeg znanja, bilo što brže i što točnije objavljeno«, moli da se izda dozvola za izdavanje lista, »uz predlaganje na cenzuru i na recenziju nadležnom direktoru gimnazije ili jednom senatoru« (što je naknadno dodano konceptu).³

Namjesničko je vijeće već 8. VI. 1815. pod br. 13.418 odbilo Zinkovu molbu s obrazloženjem, da su »ovo kraljevstvo i njemu pridružene pokrajine zasada snabdjeveni dovoljnim brojem časopisa pisanih u jezicima, koji vrijede na njihovu području«, i da, prema tome, »ne-

³ »Et quia in tota Slavonia et Croatia imo nec in advicinantibus Isti Regni Hungariae Partibus similis scriptura periodica ederetur, et haec ad eas quae publicam notitiam perferri debent, celerius et accuratius promulgandi multum conferretur. Serenitatem Vestram Cso Ream, & Erc. Consilium R. L. H. demississime exoramus, quatenus antefato Zink praettactam Scripturam Censurae et Revisioni gremialis Gymnasii Directoris, aut unius Senatoris substernendam, edendi facultatem Bgno gratiose impertiri dignaretur.«

ma potrebe, da se broj takvih časopisa poveća.«⁴

Iako je taj trgovački pothvat, prema svome programu, trebao da bude tako skroman, bio je reakciji ipak zazoran; bojali su se uopće periodičke štampe i razmišljanja o aktualnim događajima.

Ne vidi se, na koga se Zink namjeravao osloniti kod izdavanja ovog lista. Da je doista izašao, ostao bi zacijelo bez većeg značenja, ali bi u onim gluhim vremenima širio barem pismenost. Osim toga bi, već iz poslovnih razloga, morao potražiti vezu i s domaćim stanovništvom. Međutim, postavlja se pitanje, da li bi on ugledao svijetlo i u protivnom slučaju, jer je Zink već 25. XI. 1813. umro.

K, Firingar

BRANKO ŽUTIĆ, RAZVITAK USTANKA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NA NAJSJEVERNIJEM PODRUČJU KORDUNA. (Nastava historije u srednjoj školi 1/2, 1951, str. 133—155.)

Premda u Žutićevu prilogu ima dosta podataka, koji mogu koristiti nastavniku u njegovu školskom radu, njegova se vrijednost nipošto ne iscrpljuje ovom pedagoškom namjenom. Poslije uspješnoga pokušaja I. Šibla, da u prikazu Narodnooslobodilačke borbe u Zagrebačkoj oblasti (usp. HZ IV, 1951, str. 346 i 347) — za historičara metodički vrlo instruktivnom — izloži tijesnu povezanost između političkog razvoja i vojnih akcija na jednom neobično osjetljivom području, Žutićev prilog znači daljnji pokušaj produbljavanja u obradbi ove problematike na drugom, znatno ograničenijem području. Upravo po tome, što se ne zadovoljava samo kroničarskim redanjem događaja i što nastoji da, prije svega, uoči njihove specifične crte, taj prilog zaslužuje u mnogome pažnju historičara.

U Pokuplju, svega 40 km južno od Zagreba, u čisto srpskim selima sa središtem u Kirinu, gdje su se osnovne organizacije KP počele sređivati tek u mje-

⁴ »Cum Regnum hoc et eidem adnexae Provinciae sufficienti Numero Ephemeridum Linguis intra ejus Ambitum vigentibus scriptarum Actu provisum sit, ac ideo nec meritum multiplicandarum idmodi Ephemeridum subversetur petito Friderici Zink isthic haud deferri.«

secima svibnju i lipnju. 1941, stvorio se u drugoj polovini mjeseca srpnja i. g. oslobođeni teritorij, koji se — s nekim manjim prekidima — održao ustvari do Oslobođenja. S pravom zaključuje Žutić svoj prikaz riječima: »To, što se ustanak snažno rasplamsao na ovome terenu, kao i na čitavom području Jugoslavije, i što je dalje konsekventno rastao — bez obzira na trenutna mjestimična osciliranja i na nedostatak oslonca na povoljnije geografske i druge momente (šume, visoke planine, velika prostranstva, povoljniji socijalni sastav, viši stepen političke i klasne svijesti, veća prosvijećenost masa i t. d.) — nepobitno dokazuje, da je Narodna revolucija bila izraz odlučne volje narodnih masa, a njena pobjeda rezultat pravilnog vojno-političkog rukovođenja Oslobođilačkim ratom i rezultat društveno-historijskih uslova, a ne slučajnih okolnosti.« (155)

Već je sama pojava NDH prekinula stare susjedske veze između srpskih i hrvatskih sela na spomenutom području; »uzajamno nepovjerenje... je brzo preraslo u antagonizam« (156), a vrhunac je ono postiglo u početku svibnja, kad se doznalo za prve masovne pokolje srpskog življa u Glini, Veljunu (na Kordunu) i Gudovcu kod Bjelovara. U takvim je prilikama KP uspjela najzad u početku srpnja da provede ondje organizaciju, koja je odmah započela s pripremama za ustanak; u drugoj polovini srpnja već su u selima Boviću, Kirinu, Stipanu i Sjeničaju bile osnovane prve borbene desetine (s 12—50 boraca). Međutim, konačna odluka o neposrednom dizanju ustanka donesena je — u skladu s direktivama CK KPH — na okružnoj konferenciji KP 19. VII. 1941 u šumi Abes kod Vrginmosta — istoga dana, kada je na pruzi Karlovac—Ogulin izvršena i prva diverzija u Hrvatskoj uopće (158).

Jedan sukob s mjesnim ustašama 24. VII., koji je imao za posljedicu smrt jednog ustaše i pojavu prvih »odmetnika« u šumi (grupa radnika Nikole Vidovića), uskoro je ustalasio čitav kraj i zaoštrio nacionalne strasti do skrajnosti. Kako se tih dana pojavila također agitacija za »pokrst« Srba, koja je završila drugim pokoljem u Glini. a 29.—31. VII. su glinski ustaše priredili pravi lov na ljude duž ceste Vrginmost-Bović-Lasinja. »narod je prvi put napustio svoje domove i prebjegao u Kirin i ostala sela zapadno od rječice Velike Trepče« (141).

Taj je razvoj događaja potvrdio ispravnost politike KP, koja je do tog časa

djelovala samo ilegalno, i ona je sada prešla na otvoren rad u javnosti. Na zboru u Kirinu 1. VIII. narod je prihvatio odluku o ustanku; uporedo s oslobođilačkom borbom, kojom će upravljati »Komitet narodne odbrane«, postavljen je zahtjev za uspostavljanje nove narodne vlasti, a »kao najsigurnije jamstvo za uspjeh ove borbe istaknuta je potreba bratstva i jedinstva s hrvatskim narodom...« (141), idućeg dana osnovane su partizanske jedinice i poduzeta je prva oružana akcija. Borci su tada »još stanovali i hranili se kod svojih kuća« (142), i samo je Vidovićev odred, nešto ojačan, živio »više na vojnički način« i »ostao jezgro oružanih snaga ovoga kraja« (143). Tako je prvih dana kolovoza nastala »Kirinska republika«, koji se naziv, stvoren u šali, proširio ubrzo čitavim Kordunom i dijelom Banije.

Pokret je u početku imao izrazito obrambeni karakter; veze s drugim žarištima ustanka nije bilo. a ni »partijskim kanalima nisu stizale nikakve vijesti i direktive« (144). Opasnost splašnjavanja, koja je zbog toga nužno prijetila, bila je uklonjena tek dolaskom višega partijskog rukovodioca Ive Rukavine. On je ovo područje organizaciono uklopio u širu mrežu ustaničkih žarišta (IV. rajon sektora za Kordun i Baniju), a kao Hrvat utjecao je već svojom pojavom »na suzbijanje osvetničkih tendencija prema Hrvatima, na jačanje bratstva i jedinstva« (145).

Otada su učestale manje ofenzivne akcije, a poslije neuspješnog napada ustaša na Kirin (10. VIII.) ustanici su čak 12. VIII. oslobodili bez borbe Bović, prvo općinsko mjesto u kotaru, i ondje šapirografom umnožili prvi propagandni letak, koji je poslan u hrvatska sela. Međutim, iznenadni napadaj regularnih trupa na Kirin 15. VIII. — bila je to prva akcija ove vrste na Kordunu uopće — gotovo je sasvim umrtvio cijeli ovaj pokret. Područje je doduše i dalje ostalo većim dijelom slobodno, pa »općinska uprava uopće nije tu izvršavala nikakve svoje funkcije« (147), ali je »politička oseka« bila očigledna. Samo je Vidovićev odred »sastavljen pretežno od radnika-proletera«, ostao kompaktan, ali većina seoskog stanovništva »trenutno je otkazala podršku« (147). Odred nije do kraja kolovoza »poduzimao nikakve oružane akcije«, a ustaška je vlast štafiše, pokušavala da se preko »malobrojnih pojedinih narodnih izdajica« učvrsti u samim ustaničkim selima (148).

Daljnji porast ustanka u različitim krajevima Hrvatske kao i pojačana aktivnost Vidovićeva odreda u rujnu i listopadu spriječili su ova nastojanja ustaške vlasti. Kroz to su vrijeme nastali novi odredi, koji su se doskora razvili u vodove i najzad u čete; bile su to »pokretne jedinice, sa sve više vojničkih elemenata, sa sve manje navraćanja boraca svojim kućama« (148). Te su jedinice u sredini studenoga položile vojničku zakletvu, »svaka na svome području, postrojene pred narodom na javnom mjestu, pod srpskom i hrvatskom zastavom« (150). Ovaj politički neobično značajan čin dobio je potkraj istog mjeseca snažnu dopunu u napadaju partizana na Pisarovinu sjeverno od Kupe. Nije to bio samo prvi napadaj na jedno kotarsko mjesto u Hrvatskoj nego i značajan pokušaj »prenošenja oružane i političke borbe na sjever od Kupe, na teren sa čisto hrvatskim stanovništvom« (149). Od toga se vremena sve više uspostavljaju pojedinačne veze s Hrvatima u Pokuplju, među kojima je bilo i službenih predstavnika HSS-a. Razvoj u tom pravcu olakšala je činjenica, što — usprkos prvobitno upotrebljavanom izrazu »četnik« za partizanske borce — četništvo nije na tom području »nikad uspjelo da uhvati nimalo korijena« (150).

Tome je mnogo pridonijela organizacija narodne vlasti na ustaničkom teritoriju; već u početku studenoga izabrani su, prema direktivi KP, kolektivnim glasovanjem seoski odbori NOF-e, a 14. prosinca i prvi kotarski odbor (Kirinsko-sjeničarski). Taj je odbor odmah izradio Pravilnik o ustrojstvu i radu odbora NOF-e, kojim su se služili svi odbori na Kordunu i koji »predstavlja prvo reguliranje političko-upravnog života, sudstva, privrede i socijalnih pitanja« na oslobođenom području (pisac ga donosi u opširnijem izvratku na str. 153 i 154). Narodna je vlast već prvih nedjelja u punoj mjeri opravdala svoje postojanje.

Napadaj na Pisarovinu, gotovo pred vratima Zagreba, urodio je naime 19. prosinca »jednom od najvećih dotada ustaških ofanziva u Hrvatskoj uopće« (149); u njoj su sudjelovali artiljerija, tenkovi i avijacija. Pred ovom nadmoćnom snagom, koja se s neopisivim zvičrstvima srušila na dvadesetak ustaničkih sela, partizanski odredi u jačini od svega oko 500 boraca (tada je već bio ustrojen prvi bataljon) povukli su se »u priličnom redu«, zaštićujući usto evakuaciju oko

15.000 civilnog stanovništva na sjeverni i južni rub Petrove gore, prekrite debelim snijegom.

Pošto se povukao, neprijatelj je na opustošenom zemljištu ostavio samo slabije snage, koje su bile ubrzo protjerane. Ali se evakuirano stanovništvo još neko vrijeme zadržalo u Petrovoj gori, odakle su postepeno uspostavljene trgovačke, a zatim i političke veze s muslimanskim stanovništvom u Bosanskoj Krajini. Kako su partizanski borci bili odvojeni od svojih porodica i domova, upravo su ove prilike ubrzale »prerastanje oružanih jedinica... u regularnu i mnogo operativniju vojsku« (152). U drugoj polovini prosinca potpuno je napuštena teritorijalna osnovica u vojnoj organizaciji.

Ovu okosnicu glavnih događaja prate u Žutićevu prikazu različiti momenti, koji sami po sebi nisu toliko značajni, ali koji uza sve to zavređuju da im se obrati veća pažnja. Tako, na primjer, pojava »samoniklog odreda« željezničarskog radnika Stanka Gabrića (148), držanje hrvatskih sela u Pokuplju u vrijeme ustaške ofenzive u mjesecu prosincu (150), lijeva skretanja u početku rada kotarskog odbora (155) i dr.

J. Šidak

GRGA NOVAK, SPLIT U MARULIĆEVO DOBA (Zbornik Marka Marulića, 1450—1950. Djela Jugoslavenske akademije 39, 1950.)

Kako je poznato, Ivan Kukuljević Sakcinski napisao je uvod u *Pjesme Marka Marulića* (Stari pisci hrvatski I) g. 1869 pod naslovom: »Marko Marulić i njegovo doba«. Ako pogledamo oba ta rada, pa ih usporedimo, vidjet ćemo, da je Kukuljević — govoreći o Maruliću — prikazao u najglavnijim crtama kulturno-historijske prilike u Hrvatskoj, davši u isto doba ono najbitnije o Splitu, Maruliću i njegovim djelima. Prof. Novak je, naprotiv, za središte svojih istraživanja uzeo Split, davši nam njegovu političku povijest od 1409. dakle prije Marulićeva rođenja, do nešto poslije Marulićeve smrti (pobjeda Petra Kružića 10. IV. 1524 pod Klisom), i sliku nutarnjih prilika — ekonomskog stanja, kulturnih i socijalnih prilika grada Splita.

Nema sumnje da je za razumijevanje Marulićeva rada neophodno poznavanje prilika u Splitu i oko njega, jer je Marulić bio vrlo usko povezan sa životom — protivno nego što su držali neki naši književni historici — te je i u svim svo-

jim djelima reagirao na prilike oko sebe, pa je, prema tome, i rad prof. Novaka od naročite koristi.

Polazeći od godine 1409. kada je Ladislav Napuljski »prodao« Veneciji svoja prava na Dalmaciju, pisac iznosi kako su se neki gradovi Dalmacije, na jedan ili drugi način, morali predati Veneciji; kako se 4. lipnja 1413, naprečac, preko noći u Splitu više ne pominje splitski vojvoda Hrvoje, inače prijatelj Venecije, jer se je Split predao Žigmundu. Venecija i Žigmund poslije toga sklopiše primirje, ali Venecija svojim brodovima napada splitske brodove, a preko svojih pristaša ometa mir oko Splita, nastojeći da nađe izdajnike u Splitu i Trogiru u svoju korist i obećavajući im godišnju rentu. Međutim, Split i Trogir odlučni su da se bore protiv svakog oružanog napadaja Venecije. Zbog toga su Splitsani izabrali za kneza Ivaniša Nelipića, gospodara kraja od Knina do Neretve, pa i Klisa i Omiša (1419).

Diplomatskom pripravom kod bosanskog kralja Stjepana Ostojića, ugovorom sa svojim pristašama, splitskim izbjeglicama, a znajući da Žigmund nema snage da je u tom nastojanju spriječi, Venecija počinje 16. III. 1420 i aktivnu borbu protiv Splitsana svojim brodovima, napadajući splitske i trogirske lađe. Split je kod toga znao, da su »predstavnic« otoka Brača, Hvara i Korčule već pristali na to da prime Veneciju, jer ne će inače moći živjeti; osim toga je znao, da se susjedni mali Trogir bezusovješno bori oružjem u ruci protiv Venecije, pa prof. Novak kaže: »zaključili Veliko vijeće Splita da grad preda Veneciji uz neke uslove...« (str. 36).

Ovdje nam nije prikazano držanje Ivaniša Nelipića. »Ljutog neprijatelja Venecije«, kao splitskoga kneza u doba kad je Venecija radila da dobije Split. Kao gospodar Klisa i Omiša i velikog zaleđa od Knina do Neretve, kao brat Hrvojeve žene, a poslije njegove smrti, žene bosanskoga kralja Stjepana Ostoje, Ivaniš Nelipić je bio u sasvim drugom položaju da brani Split od Venecije, negoli je to mogao mali Trogir nepomagan ni od koga. To je trebalo objasniti to više, što je poslije nego što su splitski plemići pristali da priznaju Veneciju, Ivaniš Nelipić radio protiv Venecije, dok se nije s njom izmirio (1434).

Nije jasno rečeno ni kako je došlo do toga da su otoci Brač, Hvar i Korčula pristali da priznaju Veneciju (str. 36).

Ne smijemo zaboraviti, da smo vrlo često u nedostatku domaćih dokumenata prisiljeni da slušamo samo jedno, u ovom slučaju mletačko zvano; ako je domaći dokument, da on nije u isto vrijeme i volja naroda, već zaključak plemićke oligarhije, koja je bila na upravi naših dalmatinskih komuna, i da je ta oligarhija pazila samo na svoje privilegije, svoje interese, kako je u ovom svome radu iznio i pisac, bilo prigodom predaje Splita Veneciji 1420 (str. 36) ili borbe pučana za svoja prava (69—83) ili napokon solidarnosti splitskog puka s pobunjenim hvarskim pučanima protiv plemstva 1512 (str. 83). Zbog toga svega trebalo je jasno reći, tko su ti »predstavnic« gore spomenutih otoka bili, koji su »zamolili Veneciju« da ih primi pod svoju vlast, i pod kakvim se to uvjetima dogodilo, da ne bi netko krivo protumačio riječi naše historiografije.

Lijep primjer pobune splitskih pučana protiv želje splitskih plemića da se uputi pomoć hvarskim plemićima za vrijeme pučkog prevrata na Hvaru, ostao je zamagljen, jer nije objašnjeno, kako je generalni providur »ipak prevezao 400 Poljičana, 200 Bračana, 100 Trogirana i s njima napao na selo Vrbosku na otoku Hvaru«. Navedeni pučani, koji su u istim nevoljnim prilikama živjeli kao i hvarski, idu na Hvar da se bore protiv pobunjenih hvarskih pučana, dakle i protiv svojih interesa u krajnjoj liniji — što je zbog jasnoće trebalo objasniti.

Prof. G. Novak (str. 83—96) dokumentirano je pokazao, kako je Venecija poslije 1420 gušila ekonomsku snagu dalmatinskih gradova, da bi digla svoj glavni grad, usprkos svim lijepim obećanjima, koja je dala vlasteli, kad ih je prisiljavala i nagovarala da pristanu uza nju. Zbog toga dalmatinski gradovi naglo su ekonomski propadali, a ne samo gradske komune, nego i čitava Dalmacija, pa tu moramo tražiti uzroke raznih pobuna i nezadovoljstva u Dalmaciji. Zato bi u rasporedu gradiva bilo koješta jasnije, da su ekonomska izlaganja pretходила političkim i kulturnim.

Rad prof. G. Novaka, rađen po izvorima prve ruke, vrijedan je prilog ne samo razumijevanju doba Marulićeva nego i prilog historiji Splita, dajući nam sliku političkih događaja u Splitu i oko njega, prikazavši nam unutarnje prilike Splita i borbu pučana sa plemstvom za udio u vlasti, napokon prilike u crkvi i

samostanima, školama, knjižnicama i bratovštinama. Prema raspoloživim dokumentima imamo dosta jasnu sliku Splita u Marulićevo doba.

Život u Splitu kao i oko njega u doba Marulićevo bio je takav da nije dopuštao zatvaranje u se, pa to nije mogao učiniti ni Marulić, što se vidi iz prilika, koje su tada vladale oko grada i u samome gradu, kao i Marulićeva cjelokupnog rada.

Jakša Ravlić

STJ. ANTOLJAK, NARODNI USTANAK U HRVATSKOJ, SLAVONIJI I DALMACIJI (1883). (Istorski zapisi V, kn. VIII, 1—3, Cetinje 1952, str. 110—113.)

Godina 1883. nesumnjivo je jedna od značajnijih u novijoj povijesti hrvatskog naroda. Isticanje dvojezičnih grbova, hrvatsko-mađarskih, na financijskim uređima u Zagrebu imalo je dubokih posljedica. Uzbudjenje, koje je ova očigledna povreda hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. izazvala, izrazilo se u aktivnom otporu zagrebačkih građana, koji su grbove skinuli, i u nemirima, koji su zatim izbili u Zagorju i bivšoj banskoj Krajini. Zaključak peštanske vlade (ne bečke, kako pogrešno tvrdi autor!), da se grbovi ponovo istaknu, potakao je bana L. Pejačevića da podnese ostavku. Prvi put je u nagodbenjačkoj eri zakonita vlast zamijenjena komesarijatom (gen. Herman Ramberg), a tri mjeseca kasnije započeo je svoje 20-godišnje banovanje D. Khuen-Hedervary. Njegovim je imenovanjem peštanska vlada pokrila svoj konačan uzmak u pitanju grbova, koji su najzad ostali izvan Zagreba, kakvi su i prije bili, a u Zagrebu su zamijenjeni »nijemim« grbovima.

Uskoro poslije uspostavljanja dvojezičnih grbova zagrebački trgovac Ilija Guteša primio je iz Sarajeva anonimno pismo s »Osnovom narodnog ustanka u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji«, koju Antoljak donosi u ovom svom prilogu prema prijepisu u zadarskom arhivu. Premda je prošao kroz različite službene kancelarije u Zagrebu, Beču i Zadru, taj dokument nije ni u čem utjecao na razvoj događaja. Ni prijedlog dalmatinskog namjesnika, gen. Jovanovića, od 25. IX. 1883., da se pojačaju vojne posade u Dalmaciji, nije bio posljedica bojazni pred provođenjem ove osnove, nego samo obnova starijeg prijedloga iz 1882.,

koji je opet postao aktuelan »s obzirom na nastale nemire« u Hrvatskoj i susjednim pokrajinama, kako to i Antoljak konstatira.

A ni sama po sebi nije osnova nimalo zanimljiva. Antoljak i sam uviđa, da je taj plan »upravo dosta naivno zamišljen, da ne kažemo fantastično i nerealno«. Utoliko više začuđuje, što je ovu »vrlo šakaljivu i čudnu stvar«, kako je on naziva, predstavio čitaocu kao nekakav »narodni ustanak«. Dokument, prema tome, ima neko značenje samo kao simptom stanovitih raspoloženja, koja su tada postojala u jednom dijelu hrvatske javnosti, i mogao bi se upotrijebiti kao ilustracija toga raspoloženja u opširnijem prikazu suvremenih događaja.

J. Šidak

Dr. JOSIP SMODLAKA, DALMACIJA I HRVATI KROZ VIJEKOVE. (Književni Jadran I, Split 1952, br. 2 i 3.)

Premda se radi o jednom »historijskom eseju«, kako je pisac nazvao svoj prilog, a ne znanstvenoj raspravi, ipak je iz više razloga potrebno, da se tom prilogu obrati pažnja.

Pisac je, kako naslov eseja pokazuje, namjeravao da u prošlosti prati odnos između pojma i naziva Dalmacije s jedne, a hrvatskog naroda, u njegovu razvoju, s druge strane. Kako se taj odnos ne može pravo razumjeti, ako se prikazuje odvojeno od pitanja geneze hrvatskog naroda uopće, pisac je upravo ovo pitanje stavio u središte svojih razmatranja. Pritom, dakako, nije mogao mimoći ni pitanje geneze srpskog naroda, jer je stvaranje hrvatske i srpske nacionalne svijesti ustvari jedan jedinstveni dijalektički proces. Već samo pitanje geneze naših naroda jedno je od najsloženijih u našoj historiografiji, da ono nije ni do danas još dobilo svoje doista znanstveno rješenje. Pogotovu je pak težak i osjetljiv pokušaj da se spomenuti dijalektički proces, sa svim svojim dubokim protivnostima i snažnim uzajamnim prožimanjem, prikaže barem u osnovnim crtama. Razumljivo je dakle, što pisac — usprkos svojoj nesumnjivo dobroj namjeri — nije mogao izbjeći ne samo netočnosti u pojedinostima ili praznine i neskladnosti u cjelovitoj koncepciji nego ni neke formulacije, koje evociraju sjećanje na šovinističkim strastima zatrovano pisanje pravaških i ustaških ideologa.

Pozitivno stanovište pisca, kao dobro poznatoga političkog radnika, prema ideji bratstva i jedinstva naših naroda ne podliježe sumnji. On, štaviše, i u ovome prilogu izražava misao — o kojoj se, držim, može ozbiljno diskutirati —, da je »još u povojima jugoslovenska nacija (potcrt. J. Š.), koja bi imala da taj (t. j. hrvatski) i druge bratske narode poveže u nerazdruživu bratsku zajednicu«.

Ne zadržavajući se na svima pojedinošću piščeva prikaza, među kojima ima i vrlo dobro uočenih, smatram prije svega nedovoljno obrazloženim njegovo mišljenje o jezičnoj i rasnoj strani u genezi hrvatskog naroda. Može li se, na pr., tvrditi, da tek tada, »kad Turci bješe izagnani« (dakle, tek od kraja XVII. st.), balkanski Vlasi, i pravoslavni i katolički, »doniješe u Hrvatsku novi jezik i svoje štokavsko narječje«, različito od »hrvatskog govora«, t. j. čakavskog narječja?

Pitanje Vlaha uopće je osnovno u ovom prilogu, a upravo u vezi s njime može se piscu postaviti najviše primjedaba. Ostavljajući ovdje po strani dosada nerješeno pitanje podrijetla onih Vlaha, koji se u Hrvatskoj prvi put izričito spominju u vezi s događajima 1322, mora se odbiti kao historijski neopravdano mišljenje pisca, prema kojemu su se Vlasi turskog perioda služili u prvo vrijeme samo vlaškim, a zatim hrvatskim imenom. Pisac upravo tvrdi, da je na kraju XVIII. st. »pravoslavcima u Hrvatskoj naziv Hrvat bio narodno ime, a nije za njih imao samo geografsko-pokrajinsko značenje«, i da se »pravoslavni živalj u Hrvatskoj ubrajao u Hrvate sve do posljednje trećine 19-tog vijeka«. Pisac, doduše, navodi primjere, koji dokazuju, da se naziv Hrvat i na srpskom govornom području upotrebljavao također u značenju stanovnika Hrvatske uopće, a citirane tvrdnje i sam ublažava u daljnjem tekstu konstatacijom, da se »Rvatima« ipak ne nazivaju svi Vlasi. »Ovo važi za Liku, Kordun i Baniju — kaže on — a ne za Slavoniju i današnju Dalmaciju gdje se Vlasi nisu nikad nazivali imenom Hrvata«. Začuđuje, međutim, šutnja, s kojom pisac prelazi preko upotrebe srpskog imena u pravoslavni Vlaha, premda ističe usku povezanost između pravoslavne crkve i srpske narodnosti.

Činjenica je, da se srpsko ime za pravoslavne Vlahu spominje već od njihove prve pojave u Hrvatskoj u prvoj polo-

vini XVI. stoljeća. Nikola Jurišić govori 1538 izričito o Srbima, koji su tada naseljeni na Žumberak; on ih razlikuje od »Vlaha, koje kod nas nazivaju Starim Rimljanima (Alt-Römer)«. Srbima ili Rašanima — a to je uvijek bio sinonim za Srbe — naziva iste naseljenike i kralj Ferdinand. Značajno je, da ovi ljudi dolaze iz krajeva u jugozapadnoj Bosni i sjevernoj Dalmaciji. A već osam godina prije Benedikt Kuripešić nalazi na svom putu kroz središnju Bosnu »Surffenc«, koji ispovijedaju »vjeru sv. Pavla«, t. j. pravoslavlje, a za koje on smatra, da su došli iz sjeverne Srbije.

Prema tome, kolikogod pisac dobro uočava mnoge odlučne momente u konačnom formiranju nacionalne svijesti u Hrvata i Srba, ipak olako tvrdi, da je širenje srpskog imena u Bosni, Dalmaciji »i u samoj Hrvatskoj« rezultat veliko-srpske propagande poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. Okupacija je doista duboko utjecala na daljnji razvoj hrvatsko-srpskih odnosa, ali kao što se gornja tvrdnja, u svom uopćavanju, ne obazire na nesumnjiva svjedočanstva o postojanju srpskog imena u Hrvatskoj i poslije XVI. st., tako pisac ne uzima u obzir ni velikosrpsku propagandu Ilije Garašanina još u 40-im i 50-im godinama XIX. st., a ni preokret u politici obrenovićevske Srbije 1881. koji je do pada Obrenovića odredio i pravac politici srpskih buržoaskih stranaka u hrvatskim zemljama. Uostalom, problem je još mnogo složeniji, nego što pokazuje ovih nekoliko napomena, a njegova povijest ne počinje tek s okupacijom Bosne.

Međutim, ni u prikazu geneze hrvatskog naroda ne može se svaka tvrdnja piščeva potkrijepiti nesumnjivim dokazima. Za to pitanje nema dakako nikakve važnosti pretpostavka, da su Hrvati-ratnici još za vrijeme svoga doseljenja zavladaali različitim oblastima izvan Dalmatinske Hrvatske, »kao nekim kolonijama, u kojima su... sačinjavali samo malobrojnu vladajuću klasu«. Širenje hrvatskog imena u srednjovjekovnu Slavoniju, gdje još u sredini XVII. st. nazivaju svoj jezik »slovenskim«, u suštini je dobro izloženo, ali ni tu nije pisac izbjegao neke nepotrebne konstrukcije. Zar se velika seljačka buna 1573 može doista objasniti pojačanom eksploatacijom seljaka, koji su osim svoje vlastele »morali da hrane i mnogobrojne došljake«, plemiće iz Hrvatske? Ili, zar se proširenje hrv. imena na zapadni dio sred-

njovjekovne Slavonije, t. zv. Gornju Slavoniju, može doista zamisliti tako, da je ova Slavonija »bila prenesena iz Kraljevine Slavonije u Kraljevinu Hrvatsku, što se obrazlagalo time, da je Hrvatska bila spala na ostatke ostataka? Najzad, zar se može bez ikakva dvoumljenja prihvatiti tvrdnja, da se hrvatski narod pri kraju XVIII. st. doista sastojao od »tri nepotpuno stopljena skupa«, i to: kajkavskih Horvata, štokavskih i »u većini pravoslavnih Rvata« i čakavskih Hrvata primoraca?

Ondje, gdje se pisac ograničava na temu izraženu u naslovu svog priloga, on je mnogo pouzdaniji i konkretniji. Valja požaliti, što u tome nije išao još dublje i mjesto olako uopćenih i nedovoljno promišljenih pretpostavaka o jednom od najtežih problema naše historiografije prikazao sa što više konkretnih pojedinosti jedno drugo, još uvijek nedostatno objašnjeno, pitanje: kako se razvijala nacionalna svijest u dalmatinskim Hrvata.

J. Šidak

AUGUST CESAREC, KRIZA STRANKE PRAVA I NAŠI »KOMUNARI« 1871 (Mala historijska knjižnica 1, Zagreb 1951)

Ova Cesarčeva rasprava, preštampana iz mjesečnika »Izraz« 1941, br. 2 i 3, značajan je prinos proučavanju stranke prava kao i društvene historije Hrvatske u 70-tim godinama XIX. stoljeća. Njome nas je Cesarec uspio uvjeriti, da je jedan od glavnih razloga — a možda i glavni razlog — za rascjep u stranci prava, koji se pojavio baš u vrijeme Pariske komune, bila simpatija, koju su mlađi prvaci stranke prava pokazivali prema Komuni, i njihove ideje, koje su u skladu s time imale već socijalistički karakter. U sukobu konzervativnog Kvaternika s njima, Starčević se zauzimao za njih, te Cesarec smatra, da bi sumnja zbog simpatija za Parisku komunu mogla pasti i na njega.

Vrijednost Cesarčeva rada leži pored ostalog i u tome, što je prvi upozorio na socijalističke simpatije četvorice mlađih pravaša (Folnegovića, Matasića, Barača i Jakšića). Ali tu se tek otvara problem! Kakve je vrste socijalistička teorija, s kojom simpatiziraju mladi pravaši? U kojem obliku dolaze te ideje sa Zapada i kako izgledaju u našem ambijentu? Iz Folnegovićeve izjave o jednom od ove četvorice, Matasiću, da je »najodlučnije

između nas naklanjao svoje simpatije Pariškoj komuni«, proizlazi, da je bilo razlika u njihovim shvaćanjima. Na svaki način, upravo ove simpatije, koje imaju teoretski nejasnu podlogu, još su jedan dokaz više za sitnoburžoaski karakter stranke prava u to vrijeme.

Cesarčev je rad važan i kao prilog pitanju o utjecaju Pariske komune u Hrvatskoj, koje zaslužuje da mu se posveti više pažnje. Naime, u vezi s diferencijacijom različnih buržoaskih slojeva unutar političkih stranaka, koja počinje intenzivnije upravo 70-ih godina XIX. st., raste interes za različite ideje sa Zapada, među kojima su bile i socijalističke. Zbog ekonomske zaostalosti Hrvatske i malobrojnog proletarijata, radnički pokret u Hrvatskoj ima sve do Svjetskog rata pretežno sitnoburžoaski karakter, radi čega se odnos različnih slojeva buržoazije prema socijalističkim idejama ne smije zanemariti. U početku razvoja, koji kulminira 1903, a u kojem nove komponente polaganom, ali sigurno, razaraju uski političko-pravni okvir naših buržoaskih stranaka, moramo kao važan faktor sa strane uzeti u obzir i utjecaj Pariske komune. U vrijeme, kad u Hrvatskoj počinju prve organizirane radničke akcije, ona je potakla interes buržoazije za socijalna pitanja. To je došlo do izražaja u reakciji nekih naših političara, koji su postali konzervativniji, i u odnosu buržoazije prema radničkom pitanju. Ukratko, uticaj se Komune osjećao u razvoju kako demokratskih, tako i konzervativnih slojeva buržoazije, u cijelom ovom periodu previranja.

Radi toga treba pozdraviti Cesarčevu radnju kao poticaj za dalje proučavanje u tom pravcu.

U prikazanom izdanju, uvod o Pariškoj komuni i Hrvatskoj u vrijeme Komune, kao i pogovor o Cesarčevim prilogima hrvatskoj povijesti XIX. st. napisao je dr. J. Šidak.

Mirjana Gross

*DJELA TITUŠA BREZOVAČKOGA
Priredio Milan Ratković, Stari pisci hrvatski 29, 1951.*

Proširujući prvobitnu zamisao o izdavanju »starih hrvatskih pisaca od 15. do 18. vijeka« na svu hrvatsku književnost »do razdoblja ilirizma«, Jugoslavenska akademija izdala je kao prvi svezak naše kajkavske književnosti djela njezi-

na najznačajnijeg predstavnika — Tita Baltazara Brezovačkog (1757—1805).

Ovo prvo kritičko izdanje svih spisa Brezovačkoga, koji se mogu sa sigurnošću smatrati njegovima, ima neko značenje i za historičare. Priređivač se u svom prikazu Brezovačkoga (223—237) i u »Napomenama« na kraju knjige (238—256) dotakao nekih pitanja, koja su odlučna za ocjenu odnosa Brezovačkoga prema političkom i socijalnom zbiljanju njegova vremena.

Karakterizirajući ličnost Brezovačkoga M. Ratković kaže među ostalim, da se on. »u osnovi svojoj human i napredan«. »u najvećoj mjeri, iskreno i borbeno, zalaže za narodnu stvar i za pravedniji društveni poredak« (237). Već svojim prvijencom, dramtiziranom legendom o svetom Aleksiju (1786), on je prije svega želio, »da se dramom dade sredstvo za odgoj i jačanje narodnog jezika, a time i narodne svijesti« (228). Ratković smatra vjerojatnim — kao i Fancev —, da je odluku o pisanju hrvatskih drama Brezovački donio još u vrijeme svog učenja u Pešti, gdje se drama na narodnom jeziku već uvelike njegovala kao »moćno sredstvo protiv germanizacije« (228).

Svoje stanovište u pitanju sudbonosnih zaključaka hrvatskog sabora 1790. Brezovački je izrazio u poznatoj pjesmi »Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, trium sororum recursus...« (hrv. prijevod Stj. Ivšića u Hrvatskoj Reviji II, 1929). U njoj je najoštrije osudio one, koje je smatrao glavnim krivcima, što se Hrvatska odriče svoje slobode »baš sada, kad cio svijet za njom toliko žudi«, t. j. u doba velike Francuske revolucije.

Ratković ističe, da niti u prigodnoj pjesmi »Oda inclitae nobilitati« (1803), upućenoj hrvatskom plemstvu, Brezovački ne govori »protiv ideja, što ih je iznijela Francuska revolucija, nego protiv pljačkaša Napoleona («praedo Gallicus»), koji je osvajanjem pojedinih evropskih država već jasno pokazao svoje imperijalističke namjere« (236).

Ratković, nadalje, odbacuje kao neispravnu tvrdnju B. Vodnika (Grada IX, 287), da je Brezovački imao »česte parnice sa kolonima«, jer u građi, kojom se poslužio, nije o tome ništa našao. »Od tih ljudi — konstatira on —, s kojima je, vodio parnice, nijedan nije bio kmet! To je svakako potrebno istaći, jer parničenje s vlastitim kmetovima ne bi bacalo lijepo svijetlo na pisca, koji inače u svojim

djelima sa simpatijama piše o izrabljivanim seljacima i oštro udara po plemiću, koji »kmete guli« (236).

Zacijelo je Ratković i zbog ovog zaključka — svoje razloge, mažalost, ne iznosi — stvorio odluku, da anonimnu pjesmu »Horvat Horvatom horvatski govori« (1801) ne unese u djela Brezovačkoga. Ovaj napadaj na ideje Francuske revolucije o socijalnoj jednakosti i ukidanju kmetских odnosa, koji se do najnovijih dana (Kombol, Ježić i dr.), pripisuje Brezovačkom, Ratković »ne drži pjesmom autora Matijaša grabančijaša dijaka i Diogeneša« (238).

Ratković se pritom poziva i na Fanceva, koji je ovu pjesmu donio u Građi XII kao djelo Brezovačkoga, ali je kasnije, »na ispitima, govorio, da ta pjesma ne će biti plod T. Brezovačkoga« (238). Mislim, da time pitanje autorstva ove pjesme nije još potpuno riješeno, jer je Fancev svega godinu dana prije svoje smrti izričito ustvrdio, da je ona »njegova« (Hrv. enc. 3, 1942, str. 295), t. j. Brezovačkoga, o kojem je tada posljednji put pisao.

Rukopis druge anonimne pjesme — »Jeremijaš nad horvatskoga orsaga zrušenjem narekujući« (1801) —, kojoj je cenzura spriječila štampanje, Ratković smatra, zajedno s Fancevom, autografom Brezovačkoga. I ta je »satira na društvene prilike« u ponekom pogledu zanimljiva, iako ne prelazi okvir općenitog jadikovanja zbog pokvarenosti ljudi, koji su »shitili jarem zapovedih Bogae«. Premda osuđuje bogataše, koji »ziđu z siromakov suzami palače« i kupuju novcem pravdu — tako da na sudu »pravicom horvatskim ni glasa ni stvara« —, Brezovački ipak ni riječju ne dodiruje ovdje konkretnu društvenu zbilju svoga vremena — feudalni poredak.

Sve ovo upućuje na potrebu, da se pitanju odnosa Brezovačkoga prema progresivnim idejama njegova doba posveti posebna pažnja.

J. Šidak

FILIP GRABOVAC, CVIT RAZGOVORA NARODA I JEZIKA ILIRIČKOGA ALITI RVACKOGA. (Stari pisci hrvatski 30, Zagreb 1951. Za štampu priredio dr. T. Matić).

Knjiga fra Filipa Grabovca izašla je 1747 u Veneciji kod poznatog knjižara Occhia. Štampana je u 700 primjeraka,

od kojih je Grabovac po 200 poslao u Split i Zadar, a od ostatka predao nešto jednom mletačkom knjižaru, a nešto zadržao, da razdjeli prijateljima. Ali već nakon kratkog vremena mletačka vlada daje uhapsiti Grabovca u Veroni i dopremi u Veneciju, gdje je zatvoren u zloglasne kazemate »Sotto i piombi«. Tužba, na osnovi koje je Grabovac bio uhapšen, potekla je od njegovih zemljaka, nekih Sinjana, koji su mu zamjerali, što se ogriješio ne samo o sinjsku krajinu, nego i cijelu Republiku sv. Marka, ukazujući na tadašnju koruptivnost u Dalmaciji. Nakon dugih tjedana tamnovanja i preslušavanja prevezen je u franjevački samostan na otočiću Santo Spirito, gdje je shrvan bolešću i zatvorom umro 13. veljače 1749. Što se tiče njegove knjige, državni su inkvizitori naredili dalmatinskom generalnom providuru, da sve primjerke »Cvita« spali na gradskim plokatama. Zbog te provedene mjere danas su primjerci tog izdanja neobična rijetkost; poznata su samo dva potpuna i nešto nepotpunih.

Što se nalazilo u knjizi, koja je tako skupo stajala nijnog autora i uzbudila predstavnike tada već oronule Republike? Razlog svakako nije bio u prvom dijelu knjige, jer je »Ukazanje prvog dila« sasvim u duhu pokorničke literature, kakvu je državna vlast, poput mletačke, mogla samo poželjeti. Naprotiv, »Ukazanje drugog dila« daleko je zanimljivije. Doduše, i tu je sve puno fantastičnih događaja iz srednjovjekovnih kronika, koje Grabovac bez ikakvog historijskog kritizma unosi u svoje pričanje. Bez osobitog sistema poučava on dalmatinske težake »od vikova i godina svita i stari ljudi: vladanja kralja i kraljevstva; od izoda i poroda rvackoga i od izkazanja Dalmacije i drugi različiti mista i zabilježnja događaji«. Odmah na početku vidimo, da stoji na drvnoj, još od humanista zabačenoj podjeli na šest era, koje se izmjenjuju između Adama i Kristova rođenja. Zatim govori o Gotima i Langobardima, Dioklecijanu i Dalmaciji, Albaniji, dolasku Turaka, Muhamedu i početku kuće Otomanove i daje velik prikaz ugarske historije. Sve je to više nego naivno i ne bi zavrijedilo osobitu pažnju, kada među tim čudnim bajkama ne bi bilo pet-šest tekstova, s kojima Grabovac ulazi među značajnije pojave naše prošlosti. Dakako, ne kao historičar, već kao buditelj narodne svijesti, koji pjeva o »narodu iliričkome, slo-

vinjskome i rvackome, a to je jedan sve jezik, premda su tri imena«.

Još od vremena humanizma, koji se u hrvatskim stranama počeo razvijati koncem XV. st., oživio je interes za antičku i povijesne događaje uopće. Postavljaju se maglovite teorije o porijeklu i rasprostranjenosti našeg naroda, koji je tada već decenijama bio izložen najtežim nedaćama. Postavlja se teorija o veličini i jedinstvu Slavena, njihovoj slavnjoj prošlosti i još većoj budućnosti. Nalazimo to već kod Ilije Crijevića (1465—1520), zatim još izrazitije u djelu Vinka Pribojevića »De origine successibusque Slavorum« (1525), da bi najzad Mavro Orbini u »Il regno degli Slavi« (1601) poslavenio pola svijeta. Ta težnja prema nepreglednim regionima slavenstva trajat će preko Gundulićeva »Osmana« i različitih vila Slovinkinja i dalje, da napokon pokuša naći i političku realizaciju preko Jurja Križanića.

S Križanićem kao da je završila općeslavenska era u evoluciji hrvatske političke misli, ali se istovremeno s Vitezovićem javlja nova epoha. Ona će, za razliku od prve, ujedinjavati samo južno Slavenstvo, najprije pod imenom hrvatskim (Vitezović), zatim ilirskim (Đurđević, Kačić, Gaj) i napokon jugoslavenskim (Rački, Strossmayer). To je bila, prema onoj prvoj, mnogo realnija koncepcija, i na nju su se Hrvati oslanjali u borbi sa svojim susjedima, ma da često bez većeg uspjeha.

No u Grabovčevu »Cvitu« teško je naći tragova jedne ili druge koncepcije, i kada on govori o narodu »iliričkome, slovinjskome i rvackome«, on misli jedino na posljednji. Njegov patriotizam nije imao širokih perspektiva, ali je bio izvanredno dubok, i zato, gledajući suvremene prilike, mračan, jedva s kojom zrakom nade. Mnogi njegovi stihovi izravno su upereni protiv mletačkih vlastodržaca Dalmacije. To mu oni nijesu mogli oprostiti, to više što je u »Cvitu« otvoreno izražena simpatija prema »kruni ugarskoj«, u kojoj su Dalmacija i Hrvatska »dva ritka draga kamena«. Ta simpatija prema Ugarskoj (koju književni historičari nijesu uočili), nije drugo, već čežnja mletačkog podanika prema onim državnopravnim okvirima, u kojima se nalazila politička glavnina hrvatskog naroda, raspolažući još jedina (osim Dubrovnička) atributima državnosti.

Ali, uza sve svoje rodoljublje, Grabovac se nije potrudio, da bolje upozna po-

vijest svog naroda. Njegove bilješke o njoj veoma su oskudne, ma da su mu u njegovo vrijeme mogla stajati na raspolaganju vrlo dobra djela Rattkayja, Lucića i Vitezovićea — samo da spomenemo hrvatske historiografe. Ipak će Filipo Grabovac, kao pravi narodni čovjek i pret hodnik Andrije Kačića, ostati svijetao lik jednog mutnog vremena.

Da je ova zanimljiva knjiga danas pristupačna u modernoj transkripciji, zasluga je dr. Tome Matića, koji ju je priredio za štampu. Matić je poznat u našoj nauci, pored ostalog, i po svojim studijama o dalmatinskoj književnosti za vrijeme mletačke vlasti, pa je svakako bio najpozvaniji da se tog posla prihvati i uspješno ga riješi. Tekst je priredio prema originalnom izdanju »Cvita«, a mnoge poteškoće i specifičnosti kod transkripcije razložio je u predgovoru, kome je također dodao opširan osvrt na život i značaj Filipa Grabovca.

Vladimir Koščak

IZDANJA NOTARSKIH KNJIGA TROGIRA, KOTORA I DUBROVNIKA

Među novijim izdanjima Jugoslaven-ske akademije nalazi se i više svezaka građe iz najstarijih sačuvanih notarskih knjiga nekih naših gradova u Dalmaciji. To su »Zapisci pisarne općine trogirske« (u red. M. Barade), »Prva knjiga notarskih notara« (u red. A. Mayera) i »Zapisi notara Tomazina de Savere« (u red. G. Čremošnika).

Dosad objavljena građa Trogira i Dubrovnika odnosi se na 2. pol. XIII st., a ona Kotora na 1. pol. XIV. stoljeća. Notarijatska ustanova doživljava u dalmatinskim gradovima XIII. st. značajnu promjenu po tome, što mjesto domaćih notara - svećenika dovode općine iz Italije profesionalne notare - svjetovnjake. Uzrok tome je bujanje ekonomskog života, porast trgovačke djelatnosti, t. j. gomilanje poslova, koje treba pismeno utvrditi, a kojim zahtjevima dotadnji notari nisu mogli udovoljiti kako treba.

Vrijednost je ove građe u tome, što mnogo više od drugih historijskih izvora daje uvid u ekonomski život dalmatinskih gradova u Srednjem vijeku. Radi se o notarskim zapisima različitih ugovora o trgovini, poslovima sa zemljištima i kućama, posuđivanju novca, odnosima u obrtu, punomoćima, obiteljskim ugovorima, oporukama i t. d.

Trogirski spomenici I. Zapisci pisarne općine trogirske. Svezak I, od 21. X. 1263 do 22. V. 1273, 1948, str. 552. Svezak II, od 21. I. 1274 do 1. IV. 1294, 1950, str. 416.

Prof. Barada iznosi u predgovoru I. sveska, da je novopronađeni materijal I. Luciusa, koji predstavlja pripremljeni rad za njegova historijska djela, omogućio da se rekonstruira sastav arhiva općine Trogira u Srednjem vijeku, barem u glavnim crtama. Prema tim podacima, arhiv se dijelio u pet grupa: 1. »libri seu quaterni notarum«, t. j. knjige, u koje su notari bilježili razne privatno-pravne ugovore i sl., a zatim na osnovi tih upisanih podataka izdavali potrebne dokumente; 2. »libri seu quaterni quaestionum«, u koje je zapisivan tok parnica (u izdanju navedenih »Trogirskih spomenika« bit će objelodanjen materijal iz ove dvije grupe, koji se dijelom čuva u arhivu Jugoslaven-ske akademije, a dijelom se do rata nalazio u Trogiru); 3. »libri consiliorum«, t. j. zapisnici općinskih vijeća, kojima se služio Lucius; 4. grupa primljenih isprava »cartularium«, i 5. prijepisi upućenih i primljenih pisama »registri litterarum et commissionum«.

Najstarija sačuvana notarska knjiga potječe iz 1263. No prema ispravama u Smičiklasovu Codexu možemo slijediti rad trogirskih notara još oko tridesetak godina unatrag. Premda sačuvani datumi označuju samo *utvrđeni* prvi i posljednji datum notarske djelatnosti, a ne moraju značiti i njezin *stvaran* početak odnosno završetak, poznati su od 1227. dalje ovi notari:

25. V. 1227—2. VI. 1242 Johannes Traguriensis iuratus notarius et sancti Laurentii canonicus: 11. IX. 1245—21. III. 1249 Gausinna primicerius et Traguriensis iuratus notarius: 27. IV. 1254 Arnaldinus filius quondam Alberti sartoris sacri palatii notarius (?): 21. IV. 1257—10. XII. 1259 Geruasius communis Tragurii iuratus notarius.

Prvi sigurno utvrđeni notar stranac, čijim zapisima i počinju »Trogirski spomenici«, bio je Bonaventura Petri iz Ancone. »auctoritate domini pape notarius et nunc notarius comunis Tragurii«. Za većinu je trogirskih notara od 1263 do 1300 sigurno, da su bili iz Italije i da su se notarskim radom bavili kao profesijom, jer se prema Smičiklasovu Codexu V—VII vidi, da su se potpisivali kao »imperiali auctoritate notarius« ili »auc-

toritate domini pape notarius«. Nažalost, nisu se sačuvala knjige svih trogirskih notara, koji se spominju u Smičiklasovu Codexu, već samo jedan dio.

Kotorski spomenici I. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326—1335. 1951, str. 645.

Najstarije sačuvane notarske knjige iz Kotora potječu iz nešto kasnijeg vremena, nego one iz Trogira, naime iz 1. pol. XIV. stoljeća. Prva knjiga sadržava osam sveščića s upisima od 15. VI. 1326 do 10. VII. 1335. Ta se knjiga čuvala do rata u kotorskom sudskom arhivu, te je bila odnesena od Talijana, a nakon rata povraćena. Za vrijeme rada na obradi te knjige za štampu, nađena je u arhivu Jugoslavenske akademije druga knjiga, s upisima od 1332—1337, koja će biti uskoro također objelodanjena, a nadopunjuje prvu knjigu. Građu su prepisivali M. Androić, A. Marinović i J. Stipišić.

Kako A. Mayer navodi u predgovoru, prvi poznati kotorski notar-svećenik je Junije (3. I. 1200), a prvi notar stranac magister Toma iz Firma u Picenu (30. X. 1285—8, XII. 1294). U doba, koje obuhvaća prva knjiga, radili su u Kotoru od notara stranaca Filip pok. Mate iz Auxima u Picenu (danas Osimo) i Petar pok. Jakova de Savignanis iz Milana. Osim njih je u to doba vršio notarsku službu Petar Vitov i njegov sin Marko klerik.

Nakon predgovora nalazi se »Tabula chronologica I. et II. libri notariorum Catarensiū«, t. j. kronološki pregled upisa sa naznakom odnosnih notara te originalnih svezaka i strana u njima, na kojima se upisi nalaze. Uz to su naznačeni redni brojevi dokumenata, pod kojima se upisi nalaze u kodeksu.

Građa je donesena onim redom, kako se nalazi u originalu, a taj uglavnom odgovara kronološkom redosljedu. Radi lakšeg snalaženja u dokumentima, izrađena su kratka regesta na hrvatskom jeziku, poredana strogo kronološki, s oznakom broja pod kojim se dokumenti nalaze u knjizi.

Također su dana četiri faksimila iz ove notarske knjige s primjercima rukopisa notara Petra Vitova, Marka Petrova, Petra de Savignanis i Filipa de Auximo, te, radi lakšeg razumijevanja teksta, floert »Sinus Catarensis saec. XV.«.

Spisi dubrovačke kancelarije I. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278—1282, 1951, str. XV + 462.

Prve knjige dubrovačkih notara, koje su došle do nas, potječu od Talijana Tomazina de Savere, prvog stranca svjetovnjaka, koji je vršio notarsku službu u Dubrovniku. Dio tih upisa objelodanuo je prof. Čremošnik u ovoj prvoj knjizi, i to iz razdoblja 11. IX. 1278—18. VII. 1282.

Tomazin je svoje upise unosi u više odjelitih svezaka, prema vrsti posla, da bi se lakše snašao u mnoštvu ugovora, priznanica, zadužnica i t. d. Čremošnik je građu donio kronološkim redom bez obzira na vrstu upisa, i to stoga, što bi (kako navodi u predgovoru) — u slučaju da je građa objavljena po strukama — »istraživač, kome je stalo do toga, da upozna cjelokupan život grada u nekoj godini, morao... tražiti najprije jedan dio života u ročištima, drugi u sudskim prijavama, treći u objavama o nekretninama, a ovako, u kronološki svrstanoj građi, razvija se slika ekonomskog i društvenog života u neprekinutom kronološkom redu«.

Pojedini Tomazinovi svesci su kasnije vrlo netočno povezivani i imenovani. Tako knjiga »Praecepta rectoris I« sadržava u prvom i drugom svesku sudska ročišta, u trećem kaznene prijave i izjave svjedoka, a u četvrtom oglase prodatih nekretnina, Knjiga »Debita Notariae I«, koja se sastoji od tri sveska, samo u prvom sadržava doista zadužnice, a drugi i treći svezak idu u »Diversa Notariae«, jer sadržavaju različite notarske zapise. Osim ovih dviju knjiga (s upisima iz 1278—1282) Čremošnik je donio građu i iz knjige »Liber de sentenciis et testamentis I«, čiji naslov odgovara sadržaju. Iz ove knjige uzeto je samo nekoliko dokumenata, jer ona obuhvaća upise oporuka i presuda do 8. I. 1284.

Uz ove objavljene knjige, iz djelovanja Tomazina de Savere potječu još: »Diversa Cancellariae I«, koja se sastoji od četiri sveska i sadržavaju u I. i II. sv. zapravo samo zadužnice (15. VII. 1282—18. II. 1284), a u III. i IV. sv. različite upise (19. VII. 1282—18. I. 1284). Prema tome, prva dva sveska idu pod »Debita Notariae«, a druga dva pod »Diversa Notariae«. Zatim je još Tomazinova knjiga »Diversa Cancellariae II«, s upisima ročišta (11. VII. 1284—18. I. 1286), kaznenih prijava i iskaza svjedoka (1. VII. 1284—7. I. 1286) i krivičnih djela (1. VII. 1284—11. XI. 1285).

Uz indeks imena i stvarni indeks dao je Čremošnik, pod naslovom »Sadržaj«,

neke vrste kratka regesta na hrvatskom jeziku.

*

U vezi s načinom ediranja ove građe nameće se jedno značajnije pitanje. M. Barada je u »Trogirskim spomenicima« dao potpun tekst pojedinih upisa, bez obzira, da li se radi o podacima, koji se mijenjaju u svakom pojedinom slučaju, ili o formulama, koje su sasvim ili gotovo sasvim iste u nizu upisa. Suprotno tome, G. Čremošnik je skraćivao takve formule, u svemu njih 18. On smatra, da bi objavljivanje svih koncepata in extenso iziskivalo previše mjesta, a nauka ne bi od toga imala nikakve koristi«. Stoga je u tekstu one formule, koje se najčešće ponavljaju, ispustio, a ostavio tek jednu ili dvije početne riječi s oznakom e t c. i brojem, pod kojim se ta formula navodi u Predgovoru.

Tomazin da Savere je i u knjizi koncepata uglavnom pisao pun tekst dokumenata. Njegov nasljednik, prezbiter Johannes de Prodanello (Ivan Prodančić), bio je mnogo škrtiji, te je većinu formula ispuštao ili veoma skraćivao. Čremošnik kaže, da je po imbrevijaturama prezbitera Johannes a našao »najbolji suvremeni i originalni uzor, kako ih (formule) treba skraćivati«, te se toga i držao kod priređivanja građe za štampu.

U jednoj bilješci svoje rasprave, pisane na osnovi prve knjige »Trogirskih spomenika« (O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII. st., HZ IV, 1951, 222), dr. M. Mirković izriče mišljenje slično Čremošnikovu, navodeći da mnoge, sasvim istovjetne formule »sačinjavaju veliki balast ne samo za izdavača, nego i za čitaoca. Čitalac se mora probijati kroz materijalni sadržaj teksta i kroz istovjetne formule, neprestano očekujući, da se u formuli može iznenadno pojaviti neka posebna materijalna odredba«. On drži, da bi pri uređivanju građe trebalo te formule skratiti, po sistemu koji su primjenjivali sami notari, te da to ne bi bilo na štetu smisla pojedinih upisa.

Suprotno stanovište zauzeo je Ivan Erceg u prikazu Čremošnikove knjige u Hrvatskom Kolu 1952, br. 4, 241-242. On se ne slaže s mišljenjem dra Čremošnika i drži, da takvo skraćivanje ide »na uštrb skladnosti jezika«, te da »ne teče glatko čitanje«, a osim toga da zahtijeva memoriranje 18 formula.

Ovo pitanje zahtijeva temeljitiju raspravu, jer se radi o osnovama metode za objelodanjivanje građe, slične onoj u prikazanim izdanjima.

Igor Karaman

ALOIS SCHMAUS, BEITRÄGE ZUR SÜDSLAVISCHEN EPIENFORSCHUNG. Serta Monacensia, Leiden 1952, str. 150—170.

U povodu 60-godišnjice istaknutog orijentalista Franza Babingera (1951) izašao je u redakciji H. J. Kisslinga i A. Schmausa zbornik, u kojem je potonji objelodanio gore navedeni prilog proučavanju jugoslavenske epske poezije.

Prof. Schmaus, koji je prije rata bio jedan od dvojice urednika časopisa »Prilozi proučavanju narodne poezije« (Beograd 1954—59), poznat je po svojim brojnim radovima s toga područja.

U svom najnovijem prilogu istražuje on odjeke dviju historijskih ličnosti u našoj narodnoj pjesmi: austrijskog vojskovođe Ivana Kacijanera (ubijen 1559) i turskog ratnika Baly-Bega Malqoč-oghlu (iz 2. polovice XV. st.). Sjećanje na prvoga nalazi prije svega u spomenu velikog topa »kocijanke« (kasnije »tocijanke«), koji su Turci prisvojili u bitki kod Gornjane 1537 i upotrebljavali ga zatim do poraza pod Siskom 1593. Daljnji trag otkriva u imenu Jovana Kocijanovića, koji inače ni po čemu ne podsjeća na Katzianera.

Ličnost Balibega, premda je po vremenu nešto starija od Katzianerove, ima u narodnoj pjesmi — ne samo kod nas nego i kod Rumunja — mnogo konkretniju historijsku pozadinu. Prof. Schmaus je nesumnjivo dokazao, da je Balibeg naše epske poezije identičan s istoimenim Malqoč-ogluom, t. j. sinom Malqočevim, koji se potkraj XV. st. spominje kao smederevski sandžak. Napomeno bih samo, da u podacima Babingerove rasprave o Malqočima (1940), na koje se pritom oslanja, ima nekih netočnosti. Nije Balibeg 1474 napao i spalio »hrvatski gradić Varaždin« (156), nego je te godine Ali-beg Mihal-oglu, kao smederevski sandžak, spalio podgrađe Velikog Varadina u Ugarskoj. To, uostalom, prema Jirečeku navodi i sam prof. Schmaus (159), ali ne opaža, da se radi o istom događaju. Dakako, da u tom slučaju otpada također Babingerova pretpostavka, da je Balibeg — inače »suborac Ali-begov«, kako ga naziva A. Olesnicki

(Mihajlo Szilagyi i srbska despotija. Rad HA 276. 1943. str. 13) — bio 1474 sandžak u Smederevu. Osim toga, protivno mišljenju Babingerovu, da je Balibeg umro oko 1500. Olesnicki na istome mjestu konstatira, da je to bilo 26. X. 1514.

Za historičara ima u prilogu dragocjenih podataka o martolozima, pri čem se prof. Schmaus osobito služio raspravom Roberta Anheggera. Martoloslar hakkinda (Türkiyat mecmuası VII—VIII, 1940-42. str. 282—320). Ispitujući tragove, koje su martolozi — ti kršćanski vojnici u turskoj službi, koji su uglavnom trebali da čuvaju pogranične tvrđave i brinu se o unutrašnjoj sigurnosti — ostavili u našoj narodnoj pjesmi, prof. Schmaus utvrđuje, da ih i ona poznaje uglavnom kao »tursku borbenu grupu«, koja je bila strah i trepet kršćanskih hajduka. U najstarijem zborniku naših narodnih pjesama iz vremena oko 1720 (t. zv. Erlangenski rukopis) našla je svoj izražaj još i ona starija faza, kada su se međusobno borili kršćanski martolozi na jednoj strani, a uskoci i hajduci na drugoj (163).

J. Šidak

FRANZ LAMPRECHT ZUR THEORIE DER HUMANISTISCHEN GESCHICHTS-SCHREIBUNG MENSCH UND GESCHICHTE BEI FRANCESCO PATRIZI
Zürich 1950. str. 64

Istaknuti humanist i filozof Franjo Petrić (1529—1597?), koji se rodio na otoku Krku, a svoj vijek je uglavnom proživio u Italiji, zbog čega je i poznat pod imenom Patrizi(o), bio je »svestrano obrazovan i plodan pisac, kako se može pročitati u Nar. enc. Siba, Hrvata i Slovenaca. Nije se međutim, znalo, da je P. pokušao također napisati metodiku historijske nauke — Della historia dieci dialoghi, kojoj je posvećena spomenuta rasprava. Iz prikaza H. Bornkamma u Hist. Zeitschrift 175. 1952, str. 196, proizlazi, da P. u mnogome prethodi Bodinu i Campanelli. On postavlja historijskoj nauci zadaću, da prikazuje zbiljske događaje i da donekle predviđa budući ljudski razvoj, što — prema njemu — »omogućava cikličko vraćanje svijeta ljudskih odnosa«. Predmetom njezina istraživanja je sve ono, što se zamišlja, kaže i čini, a od izvora, kojima nastoji odrediti vrijednost, P. stavlja na prvo mjesto suvremen izvještaj.

J. Šidak

»ARHIVIST« I, sv. 1—3, Beograd 1951.

Glavni arhivski savjet FNRJ pokrenuo je u početku 1951 kao svoj organ časopis »Arhivist«, koji tretira sva akutna i aktualna pitanja u arhivistici i arhivskim ustanovama na teritoriju F. N. R. J. Časopis uređuje redakcijski kolegij (odgov. ured. D. Pantelić), u koji su ušli predstavnici svih republika i ministarstva vanjskih poslova te pojedini stručnjaci. Po svojoj strukturi časopis obuhvaća rubrike: članci i rasprave, naši arhivi i naša historija, iz života stranih arhiva, međunarodne arhivske organizacije, arhivsko poslovanje, prilozi, bilješke i pravni propisi. Izlazi tri puta godišnje.

Članci i referati 1. sv. daju uvid u zajedničke probleme svih naših arhiva kao i u posebne teškoće i potrebe pojedinih republičkih arhiva i njihovih arhivskih centara. Kroz prikaz tih problema i teškoća daju se neki prijedlozi za njihovo rješenje. O kakvim se problemima radi, izloženo je u uvodnom članku *Zadaci »Arhivista«* i u prilogu *»Prvo savetovanje glavnog arhivskog saveta i njegovih zaključci održano 20. i 21. XI. 1950.«*

Budući da je za vrijeme II. svjetskog rata i neposredno poslije njega stradalo mnogo arhivalija, naša vlada donijela je niz zakonskih mjera u cilju njihova očuvanja. Ti su propisi preštampani u ovom svesku s komentarom M. Milutinovića.

Nadalje su objavljeni referati predstavnika pojedinih republika o stanju i problemima arhivske službe, pročitani na prvom zasjedanju Glavnog arhivskog savjeta. U njima se kao zajednička poteškoća ističe prije svega osjetno nomanjkanje stručnih kadrova, a kod nekih arhiva i stambenog prostora. Uza sve to arhivisti u pojedinim republikama, kako se vidi iz izvještaja, nastoje točno popisati i evidentirati arhivski materijal, da ne bi propao. Međutim, u tome do sada nisu postignuti potpuni rezultati. Nametnulo se pitanje, što će se raditi sa tim materijalom, da li će se osnivati novi arhivski centri u provinciji ili sprovesti stroga centralizacija i koncentracija arhivalija na jednom mjestu odnosno u republičkom glavnom gradu? Potaknuto je pitanje organizacije arhivske mreže, s pomoću koje bi se lakše i točnije vodila kontrola nad arhivalijama u provinciji. Govorilo se o sistematskom ispisivanju arhivske građe iz stranih državnih arhiva, koja se odnosi na prošlost naših na-

roda. Pretresana su pitanja sredivanja, prepisivanja i publiciranja arhivske građe iz naših arhiva. Dotaknut je rad Restitucione komisije, koja neumorno radi na pronalaženju i povratku odnesenih arhivalija, u čemu su postignuti znatni rezultati.

Značajka 2. i 3. sv. »Arhivista« u tome je, da donosi niz članaka spojenih s arhivskom službom i praksom. Tu su u prvom redu članci, koji direktno zasijecaju u poslovanje arhiva.

Prema mišljenju N. Škerovića, u prilogu o *Izdvajanju (škartiranju) beznačajne arhivske građe*, zadaća je isključivo arhivista-historičara da odredi, koje dokumente — zbog potreba industrije papira, pomanjkanja prostora i sl. — treba ocijeniti kao historijsko-arhivski materijal. Smatra, da je kod preuzimanja dokumenata iz registrature potrebno škartiranje izvršiti komisijski, t. j. u prisutnosti predstavnika dotične ustanove i arhiva.

Ovamo spadaju i slijedeći prilozi: »*Zaštita arhiva u prošlom ratu*« od F. Hauptmanna, »*Inventiranje matičnih knjiga u Belgiji*« od I. Karamana, »*Arhivska mreža*« od N. Škerovića, »*Izrada registra arhiva*« od M. Milutinovića i prijedlog J. Tadića o osnivanju paleografsko-arhivističke škole (koja je međutim i osnovana).

Kakva je približna slika sadašnjeg stanja u pojedinim arhivima, čega u njima ima, što se u njima radi, s kakvim su gubicima preživjeli okupaciju, što je vraćeno, u čemu je nastala prinova i t. d. — o svemu tome daju podatke izvještaji o pojedinim arhivima. To su izvještaji F. Hauptmanna o Državnom arhivu u Zagrebu, P. Blaznika o »Arhivima v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije«, M. Golije o arhivskim zbirka u Tolminskom području, M. Korlevića o Riečkom državnom arhivu, D. Zografskog o stanju u državnom arhivu u Makedoniji i M. Rašića o radu arhivskog središta u Zajčaru.

Prema podacima A. Wisserta (*Arhiv grada Varaždina*) priređen je za štampu treći svezak Povijesnih spomenika Varaždina (prepisali Wissert-Kalander), a dovršeno je i više rasprava za Zbornik Varaždinskog muzeja, koji će izaći ove godine; Jugoslavenskoj Akademiji predani su za štampu »Zapisi mesarskog ceha 1589—1708« i korespondencija V. Jajića iz Varaždinskog muzeja. U pripremi

je još nekoliko monografija: srednjovjekovne isprave čazmanskog kaptola prepisuje dr. F. Tomić.

U prilogu »*Ko je i na kakav način uništavao istorisko-arhivski materijal na teritoriju Bosne i Hercegovine*« V. Bogićević konstatira, da pored ostalog nedostaje jedan dio arhiva t. zv. »Crnog kabineta«, povjerljivog arhiva zemaljske vlade za vrijeme austrijske uprave u Bosni, a nema ni spisa o procesu protiv sarajevskih atentatora.

U prvom dijelu izvještaja o »*Prinovama u Dubrovačkom državnom arhivu*« Ž. Muljačić izvještava, da je preko Restitucione komisije uspjelo povratiti samo jedan dio starih arhivalija odnesenih u Austriju i Italiju za vrijeme rata: na pohranu je primljen arhiv »Blagodjela« (Opera pia), veoma stare dobrotvorne ustanove, zbirka novijih primjerala zakonskih knjiga, više starih indeksa (Index testamentorum, Dotium notariae, Venditiones notariae, Divisiones notariae i t. d.), matične knjige do 1860 s područja kotara Dubrovnika i Korčule, manje dopune za pomorsku seriju i vrlo važna serija Lettere e commissioni.

Osim toga objavljene su neke samostalno rasprave, izrađene na osnovu arhivske građe. B. Krizman daje prilog »*Diplomatska šifra dubrovačke republike*«. Šifra se u dubrovačkoj diplomatskoj korespondenciji spominje već u XVI. st., ali su brojniji primjerci iz XVII. i XVIII. st., u kojima ona dobiva savršenije oblike. Time je tajnost dopisivanja i izvještavanja postala sigurnija. Autor analizira sve primjerke šifri, koje se nalaze u dubrovačkom arhivu. Razriješio je jednu, koja dosada nije bila razriješena, a pronašao je neke, koje dosad nisu bile poznate. Zaključuje, da se dubrovačka šifra, iako je »epigonska u većini slučajeva, rijetko i iznimno probijala do izvjesnih originalnosti i više ili manje uspjele kombinacije«.

U kontroverzi, da li je Njegoš čuvao ili uništavao arhivske dokumente, Lj. Đurković-Jakšić dokazuje, da je Njegoš cijenio i čuvao arhivski materijal.

Ilustrativni primjer, kako arhivisti treba da upoznaju naučne radnike s cijelim omanjim zbirka arhivskih dokumenata, pruža prilog F. Hauptmanna, »*Korespondencija grofa Alberta Nugenta iz god. 1848*«.

U prilogu »*Rimska konvencija o arhivima g. 1922*« J. Nagy obrađuje detalj

iz međunarodnih ugovora, u kojima se arhivsko pitanje pojavljuje kao političko. Radi se o konferenciji nasljednih država bivše Austro-Ugarske u Rimu 1921 i 1922. iz koje je 6. travnja 1922 proizašla »Konvencija između Austrije, Čehoslovačke, Italije, Poljske, Kralj. SHS, Rumunjske i Ugarske o pitanjima, koja se odnose na arhive«. Na toj konferenciji uspjele je našoj delegaciji ukinuti odredbe »Zajedničkog očitovanja vlada republike Austrije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« od 5. i 15. IV. 1920. koje su išle na našu štetu. Poslije ovog uspjeha moglo se prijeći na arhivski ugovor s Austrijom od 26. lipnja 1923.

U prikazima i bilješkama zastupani su: V. Novak, R. Živković, V. Marinković, R. Samardžić, I. Karaman, M. Korlević i dr.

Josip Lučić

NAUČNI ZBORNİK MATICE SRPSKE.
Seriya društvenih nauka 1. Novi Sad 1959,
str. 322.

Nastavljajući svoje naučne tradicije, koje datiraju još od njezinih prvih dana, Matica Srpska započela je prije dvije godine s izdavanjem povremene publikacije pod naslovom »Naučni zbornik«. Prva sveska Serije društvenih nauka donosi niz priloga uglavnom iz problematike Vojvodine. Iznoseni rezultati istraživanja su međutim od šireg naučnog interesa i mi ih ovdje notiramo onoliko iscrpno, koliko nam to prostorne mogućnosti dozvoljavaju. Pri tome se ograničavamo samo na priloge od neposrednijeg interesa za historičare. Ne možemo međutim da mimoidemo prilog Ž. Milisavca »Izvori za proučavanje Dušana Vasiljeva« (9-17), iako on u prvom redu zanima historičare književnosti. Ispravljajući naime dosta brojne netočnosti koje su se potkrale dosadašnjim biografima rano preminulog pjesnika, autor je ustanovio da ni njegova vlastita pisma nisu pouzdan izvor za rekonstrukciju njegove biografije. (Na pr. Vasiljev, koji je umro 1924., tvrdi u jednom pismu da mu je otac umro od tuberkuloze, a zna se pouzdano da je isti umro tek 1946., i to ne od tuberkuloze). Milisavac zato zaključuje:

»Iz ovoga se vidi koliko je teško imati stvarne činjenične podatke i o ljudima koji su još nedavno živjeli među nama, koji bi, po normalnom redu stvari u prirodi trebalo da su još među nama, i koje za život vezuju još mnoge žive niti nji-

hove najbliže rodbine, drugova i prijatelja. A šta da se kaže o onima koji su davno nestali, i o kojima se podaci kupe sa raznih izvora i sa raznih strana?« Autorova je konstatacija vrlo poučna. Kada bi je historičari uvijek imali na umu, mnoga bi se sporna pitanja u nauci mirnije raščišćavala.

V. Radojčić bavi se problemom »Dokle je Jovan Rajić dopunjavao i ispravljao rukopis svoje Istorije?« (18—27). Upoređivanjem Rajićeva rukopisa i štampanog teksta, autoru je uspjele da utvrdi, da je Rajić završio prepisivanje svoje knjige 1768. Kasnije je on sam tekst dopunjavao i ispravljao, no niz umetaka potiče od Stefana Novakovića, mitropolita Stratimirovića ili možda i drugih glosatora. Ostaje problem »da utvrdimo tuđu muku u Rajićevoj Istoriji i da pronademo, ako budemo junaci, ko su bili ti glosatori«. U vezi s time autor predlaže, da se pregledaju na taj način sve srpske štampane knjige XVIII. v., ne bi li se utvrdilo eventualno izmjenjivanje originalnog teksta. Prilog B. Jankulova, »Oslobodenje Vojvodine od Turaka i stanje njeno posle Oslobođenja« (28—38), odlomak je iz opširnijeg rada »Kolonizacija Vojvodine u XVIII. i XIX. veku«. S obzirom na to, što se radi o fragmentu, teže je dati decideran sud o ovom članku, no ono, što je objavljeno, ne predstavlja naučni dobitak. Izlažu se uglavnom poznata fakta, nesistematski, često s nepotrebnim pa i netočnim pojedinoštim i nedovoljno fundiranim objašnjenjima. Tako autor, uz niz nepotrebnih datuma bitaka itd., navodi osvojenje Beograda 1717. g. pod pogrešnim datumom 18. oktobra: govori o zavojevačkim tendencijama nemanjičke Srbije prema Banatu, o stanju »morala« u Vojvodini sa stanovišta građanskih moralista XVIII. i XIX. v.: tvrdi da su se u XVIII. v. preživjele najamničke vojske, da je birokratija »pojava vladarskog apsolutizma u Španiji«, a »apsolutizam 18. veka predstavlja čitav sistem zvanja auličkog karaktera« itd. *Rajko A. Veselinović* dokazuje u članku »Dva protivrečna predanja o poreklu Arsenija III. Crnojevića u svetlosti pisanih spomenika« (39—47) da je Arsenije III. rođen u Bajicama, naselju cetinjskog plemena blizu današnjeg Cetinja. *Arpad Lebl* donosi pod naslovom »Ograđivanje poseda u Vojvodini« (48-71) niz zanimljivih podataka o ekspropriaciji seljačkih imanja u Vojvodini u

XVIII. i XIX. v. i to uglavnom na osnovu mađarske literature. Ističući potrebu daljih arhivskih istraživanja, konstatuje da je sigurno »zasada samo to da je u Vojvodini vršena prvobitna akumulacija putem »ogradaivanja« i zahvatanja seljačkih imanja i da je proces prisvajanja i izvlašćivanja zemlje kod nas imao izvesne svoje osobenosti, ma da nas on u mnogom čemu istovremeno potseća na ograđivanje u Engleskoj, pa i u Srbiji. I kod nas je vlast igrala priličnu ulogu pri tome, ma da na drugi način, nego u Srbiji, jer su korisnici prisvajanja dobrim delom bili — u 18. veku — komorski činovnici, oficiri i trgovci, a u 19. veku veleposednici ili trule gazde koji su pošli junkerskim ili pak amerikansko-farmer-skim putem pravcem nepodeljene buržoaske svojine zemlje. Možda je najinteresantnija pojava i osobenost Vojvodine ta što je poslednji čin prisvajanja zemlje komasacija i segregacija, postao predigra pokreta poljoprivrednih radnika krajem 19. veka, predigra tzv. »agrarnog socijalizma«, žetelačkih štrajkova velikih razmera.« Na osnovu arhivskog materijala iz Patrijarsko-mitronolitskog arhiva u Sr. Karlovcima. *K. Petrović* daje interesantne podatke o tome, kakvo je bilo »Naoružanje i oprema sruske vojvođanske vojske u 1848/49. godini« (72—80). Izneseni materijal pokazuje da je to oružanje bilo vrlo oskudno. Oslanjalo se u početku na nešto malo oružja što se nalazilo kod regimente u Sremskoj Mitrovici, u tvrđavici Rači i titelskom arsenalu. U junu 1848. osnovan je u Karlovcima laboratorijum za pravljenje municije. Pored toga osnovana je u istom mjestu i topolivnica. U zemunskoj fabrici izrađivani su pušćani fišeci. Većih je razmjera fabrika u Pančevu u kojoj se izrađuje topovska municija svih kalibara, liju topovi i pravi pušćana municija. No svi napori nisu bili dovoljni da se vojvođanska vojska snabdije dovoljnom količinom municije. Kada je u oktobru 1848. izgledalo da će Mađari jednim naletom uništiti cijeli pokret, očajnu situaciju spasava sruska vlada; ona je otvorila svoje magazine oružja i municije i stavila ih na raspoloženje vojvođanskoj vojsci. Tek što je Austrija proglasila i Mađare za rebellante, šalje i austrijsko Vojno ministarstvo Srbima oružje (prvi navedeni dokument nosi datum 8. I. 1849). Poslije Windischgrätzovih pobjeda nad Mađarima, Vojno ministarstvo u Beču obu-

stavlja slanje oružja i municije. *Josip Smodlaka* u članku »Bunjevci i njihovo ime« (125—135) izjašnjava se u prilog hipoteze koja ime Bunjevaca izvodi od »buna, buniti se«.

U rubrici »Prilozi i grada« *M. Leskovic* iznosi »Nekoliko novih podataka za biografiju Save Mrkalja« (134—141). Između ostalog utvrđuje da je Mrkalj umro 1833. i daje koristan popis Mrkaljevih štampanih stvari. *Branislav J. Vranešević* upozorava na »Vršačko Srpstvo« kao izvor za Vojvođansku istoriju« (165—176). »Srpstvo« je nedjeljni list koji je 1883/4 izlazio pod uredništvom Laze Nančića, »jednog od najnaprednijih omladinaca iz grupe« vršačkih socijalista. U svom prilogu »Dr. Kosta Iskruljev i Srpski agitacioni odbor« (176—184) *A. Lebl* skicira interesantnu figuru tog »socijaldemokratskog anarhiste i revolucionarnog sindikaliste« iz posljednjeg decenija pred Prvi svjetski rat. Pod naslovom »Raspuštanje omladinskog kulturno-privrednog pokreta« (185—189) *Z. Milisavac* publicira, uz potrebni komentar, dokumente o borbi kraljevskih vlasti protiv pokreta napredne omladine u Vojvodini 1937/8. *Mihovil Tomandl* obrađuje u svom prilogu »Srpsko svetovno školsko pozorište krajem XVIII. i početkom XIX. v.« (190—206) jedan zanimljiv odsjek srpske kulturne historije. Zatim je štampan »Jedan letak Vojvođanske studentske omladine posle krvavog napada beogradske policije u maju 1938. godine« upućen vojvođanskoj javnosti (206—209). Pod naslovom »Dokumenti o stvaranju i radu Narodnooslobodilačkih odbora u Vojvodini« (209—215) Živan Kumanov publicira dva dokumenta iz 1944. koji govore o podeli fašističke zemlje, odnosno ekonomskoj borbi protiv okupatora, i jedan iz 1945. o organizovanju borbe protiv četnika. *Mirko R. Barjaktarović* iznosi rezultate svojih proučavanja »Vetrenjača u Banatu« (216—227), i to najviše u selima Melenci, Dragutinovo i Bočar. Autor zaključuje da se gradnjom vjetrenjača u Banatu počelo tek početkom 19. stoljeća. Sudeći po izvjesnoj terminologiji dijelova vjetrenjača, one su došle u Banat posredstvom Mađara; još i danas su dobrim dijelom vjetrenjačari Mađari. Danas vjetrenjače naglo nestaju zbog pojave novijih mlina, no izgleda više zbog nedostatka drvne građe za njihovo održavanje. Momač koji bi htio izučiti za vjetrenjačarimlinara obično bi radio kod gazde nekoliko mjeseci besplatno. Poslije bi dobivao

platu u žitu, ali bi spavao i hranio se kod vlastite kuće. Pošto bi izučio i postao samostalan, uzimao bi nečiju vjetrenjaču pod zakup. Tri dijela od cjelokupnog prihoda (ujima) idu gazdi, četvrti zakupcu, no porez, opravke i ostale troškove snosi gazda. Vjetrenjača se može prodati i na dijelove. Prije posljednjeg rata stajala je do 40.000 din. *Branislav Kojić* pod naslovom »Lagumica u Sremskim Karlovcima« (227—250) donosi opis prave podzemne zemunice građene 1915. za stalno stanovanje.

Iz rubrike »Beleške« valja nam spomenuti ove: *Strahinja K. Kostić* skreće pažnju na knjižicu Heinricha Metzla: *Stanica. Historische Erzählung aus den Kriegen der Serben mit den Türken 1815. Wien 1847 (286—287)*. *Dim. Kiričević*, povodom stogodišnjice »Analitike« Platona Atanackovića, ukratko izlaže spor patrijarha Rajačića i vladike Atanackovića, dajući i jedan dosad nepoznat podatak (287—89). *Milivoj Jovanović* bilježi knjigu Martina Kurzhalsa »Kurze Geschichte des Banates und seiner deutschen Besiedlung. Die Vergangenheit des Dorfes Grosskomlosch. Die Familie Nako.« (Temišvar 1940). Djelo je od značaja i za srpsku historiju, jer su raniji stanovnici sela Veliki Komluš, kao i čuvena porodica Nako, bili Srbi.

Pored toga ovaj svezak sadrži više priloga iz historije umjetnosti, arheologije i etnografije.

»Naučni zbornik« Matice Srpske predstavlja ozbiljan naučni napor i vrijedan doprinos razvoju nauke u našoj zemlji. Tek možemo drugarski poželjeti da pojedinačni prilozima ne zaostanu iza opšteg nivoa ove publikacije.

Fedor Moačanin

SOCIOLOGIE ET DROIT SLAVES. Revue trimestrielle de textes et critique sociologiques et juridiques relatifs aux pays slaves, Paris 1950, 1—4.

U najnovijem svesku ovog časopisa ima interesantnih priloga u vezi s hrvatskom sociologijom. To su u prvom redu radovi Dinka Štambaka, saradnika Centre national de la recherche scientifique.

Na XIV. kongresu internacionalnog sociološkog instituta u Rimu 1950 iznijeli su D. Štambak, E. Sicard i dr. shvaćanje, da se literarni tekstovi mogu upotrebljavati kao izvori prvoga reda na nekim sektorima slavenske sociologije. Na

temelju takva stanovišta D. Štambak donosi u ovom broju prilog: *Notes sur quelques groupes sociaux en Croatie d'après des textes littéraires des XVI-e., XVII-e. et XVIII-e. siècles.* Autor ističe, da se ovdje radi samo o bilješkama, koje treba da ilustriraju mogućnost upotrebe literarnih tekstova kao prvorazrednih izvora. u ovom konkretnom slučaju za proučavanje triju »socijalnih grupa« (ovaj pojam autor pobliže ne definira); ribara (mornara), seljaka i buržoazije. Štambak postavlja pitanje sasvim kategorički: Ili ćemo se poslužiti literarnim tekstovima kao izvorima, nakon što ćemo »otkriti« pravila njihove upotrebe, budući da ostalih izvora ima malo ili nikako (!); ili ćemo zaključiti, da su literarni dokumenti neupotrebljivi, a onda ne će biti sociološkog i ekonomskog proučavanja u našim krajevima od dolaska Slavena na Balkan do XIX. st.! Autor vjeruje, da je ovim prilogom dokazao, da se navedene »socijalne grupe« mogu iznijeti na vidjelo samo literarnim tekstovima, jer su oni jedini dokumenti!

Ne možemo se zaustaviti na nabacanim i nepovezanim podacima o tim »grupama« na temelju različitih literarnih tekstova, ali povodom tendencije cijelog priloga htjeli bismo primijetiti ovo: Nitko ne može nijekati vrijednost literarnih tekstova kao pomoćnih socioloških izvora. ali oni, po našem mišljenju, ne mogu biti izvori prvoga reda. Štambak doduše ima pravo, kada kaže, da je situacija s našim arhivalijama prilično kritička, ali ona to nikako nije u tolikoj mjeri, da bi sociolozi smjeli da dignu ruke od arhiva i da se gotovo isključivo posvete literarnim tekstovima za niz sektora. Mnogo je toga već objavljeno, što može korisno poslužiti kao izvor za sociološke probleme. naročito u izdanjima Akademije. U arhivima, koji doduše većim dijelom nisu uređeni, može se i pored toga pronaći vrijednog izvornog materijala, kojeg će biti sve više, ukoliko situacija u arhivima bude bolja. Prema tome, glavna zadata sociologa (kao i historičara) kod nas je u sabiranju, sređivanju i interpretaciji arhivskog i drugog materijala, i od toga će rada biti mnogo više koristi, nego od isključivog »studija« literarnih izvora.

Pravu, pomoćnu upotrebu literarnih tekstova pokazao je sam Štambak u ovom prilogu, čini nam se, u protivurječnosti

sa svojim gledištem, kada govori o »buržoaziji« u Dalmaciji. Tu on sam priznaje, da u ovom slučaju literarni tekstovi nisu dovoljni (a za »ribare« i »seljake« jesu?), te daje prvo podlogu o dalmatinskim gradovima na bazi statuta i radova s toga područja, a zatim tek prelazi na literarne tekstove, u prvom redu na Marina Držića. Prema tome, literarni tekstovi mogu samo potvrditi i oživiti poznavanje, koje smo stekli iz prvorazrednih dokumenata i dati sociološkom materijalu neke specifičnosti, kao što nas na pr. Marin Držić upoznaje s lokalnim koloritom dubrovačke buržoazije.

Smatramo dakle, da isključiva upotreba literarnih tekstova ili s eventualnom nadopunom arhivskog materijala (a trebalo bi da bude obratno) — i pored daljeg »proučavanja« i »produbljanja«, kako to preporuča Štambak — može i opet proizvesti samo takve nepovezane i jednostrane »bilješke«, istrgnute iz svoje stvarne podloge. Zadaća je nauke, da nastoji sa svih strana osvijetliti određenu socijalnu kategoriju u njenom razvoju i povezanosti s drugim pojavama, a tu nam literarni tekstovi mogu poslužiti samo kao pomoćni izvori.

Primijetili bismo još da je vrijednost naših kroničara Vramca, Vitezovića ili Krčelića sasvim drugačija nego vrijednost Držića ili V. Novaka, te se oni ne mogu svi zajedno baciti u istu kategoriju »literarnih tekstova«.

U ovom svesku nalaze se još i teze D. Štambaka o problemu bratovština od g. 1056 do XIV. st. u Dalmaciji i o odnosu autonomnih dalmatinskih gradova sa susjednim slavenskim zemljama, te résumé rasprave Vere Erlich-Stein: »Evolucija porodice«, izrađene na temelju istraživanja u jugoslavenskim selima kratko prije prošlog rata. Na internacionalnom sociološkom kongresu u Rimu 1950 Štambak — kako se vidi iz bilježaka — održao je, uz Sicarda, nekoliko referata, koji su pobudili velik interes. Od drugih je rasprava najzanimljivija: »Le parlement populaire d'après les constitutions des républiques populaires de l'est européen« od P. Tedescija, u kojoj se govori i o ustavu F. N. R. J., te tekstovi iz javnog, upravnog, privatnog i socijalnog prava slavenskih zemalja.

Mirjana Gross

V. F. SEMJONOV, VELIKA ENGLESKA REVOLUCIJA. (Mala historijska knjižnica 2, Zagreb 1951.)

Prikaz »Velike engleske revolucije« od sovjetskog historičara V. F. Semjonova, koji je izašao još 1931. u popularnoj kolekciji »Svjetska historija«, značajan je pokušaj, da se ovo prelomno razdoblje u engleskoj i svjetskoj povijesti objasni s marksističkog gledišta. U originalu je činio izvjesnu cjelinu s prikazom »Nizozemske revolucije u XVI. st.«, pa je i izašao u istoj knjizi s njime. Namjena je izdavača bila, da u popularnom, ilustriranom prikazu predoči prosječnom čitaocu najznačajnija razdoblja opće povijesti i da na njima, u minijaturnom obliku, objasni njeno zakonito kretanje. Upravo zato nije Semjonov, i pored točnih sudova, mogao izbjeći izvjesnu konciznost i teoretske formulacije. Međutim, naučni značaj ovog djela je u tome, što je on čitav tok engleske revolucije postavio u okvire oštre klasne borbe i njome ga objasnio. Sve vjerske i političke protivurječnosti u revoluciji svedene su ovdje na sukob različitih društvenih slojeva. Pritom je uspio da pokaže i svu složenost ovih klasnih grupacija i njihovo međusobno povezivanje u toku revolucije oko osnovnih oprečnih snaga, parlamenta i kralja, odnosno puritanski raspoložene buržoazije u Donjem domu i onih feudalnih snaga, koje kralja tjeraju na put apsolutizma.

Dalje od toga otišao je prikazujući borbu između independentata i levellera, razliku između njihovih programa i ciljeva. Akcenat svoga izoštrenog posmatranja postavio je, dakle, koliko su mu to obim i građa dopuštali, na tok ovih klasnih sukoba, pri čem je tekst u cjelini — radi kratkog, sintetičkog izlaganja — izgubio donekle na živosti i ilustrativnosti. I pored toga, historijski sudovi Semjonova poslužiti će našem čitaocu da dobije jasan uvid u tok i značenje ove revolucije.

Orijentaciju o problemima revolucije, oko kojih se historijska nauka dosad zanimala, daje pogovor »Engleska buržoaska revolucija u razvoju historiografije« od dra J. Šidaka.

Tako je Povijesno društvo Hrvatske ispunilo drugom knjigom svoje »Male historijske knjižnice« još jednu prazninu, koja se kod nas osjećala.

Što se tiče prijevoda prof. B. Ljubratovića, nije on svuda podjednako do-

bar. Za neke ruske izraze nije najsretnije izabrano odgovarajuće značenje u našem jeziku, a na nekim mjestima su pojedine riječi bez potrebe ispuštene (»Poslanik...«, u orig. »Jedan od poslanika... na str. 45 i t. d.). Međutim, ti manji propusti ne kvare smisao teksta (osim na str. 52: »U siječnju su rojalisti oslobodili važan grad...«, a u orig.: »U siječnju je od rojalista bio oslobođen važan grad«, i na str. 31: »Zakon o pravima«, mjesto »Bill o pravima«). pa se on lako čita.

M. Ekmečić

H. GOLLWITZER, DER CASARISMUS NAPOLEONS III. IM WIDERHALL DER ÖFFENTLICHEN MEINUNG DEUTSCHLANDS. (Odjek cezarizma Napoleona III. u javnome mišljenju Njemačke.) Historische Zeitschrift, Band 173, 1952, sv. 1, str. 25—75.

Pri upotrebi termina »cezarizam«, autor se poziva na definiciju, kakvu daje M. Weber u djelu »Wirtschaft und Gesellschaft«, gdje kaže: »Cezarizam kao organizacija vlasti počiva... na položaju »cezara«, koji je čovjek povjerenja masa (vojske ili građanstva), slobodan i nevezan tradicijom: baš zbog toga on je neograničeni gospodar znatnog broja visoko kvalificiranih oficira i činovnika, koje je sam odabrao ne gledajući na tradiciju i druge obzire« (izd. 1921, str. 655). Autor se služi i izrazom »bonapartistički cezarizam« i »bonapartizam«; posljednji izraz daje i sadržaj i točno historijsko mjesto pojave, o kojoj je riječ. Isto tako, na svome je mjestu oznaka »bonapartistički« za izvjesne političke pojave u XIX. stoljeću. Međutim, »cezarizam« je kod autora viši pojam, nadređen »bonapartizmu«; u takvom se smislu termin »cezarizam« zacijelo upotrebljavao u Njemačkoj oko 1869, kad je Marx pisao o njemu: »... nadam se, da će moj spis pridonijeti uklanjanju školske fraze o takozvanom cezarizmu, koja je sada uobičajena naročito u Njemačkoj« (predgovor II. izd. »Osamnaestog brumaira Louisa Napoleona«). Dosljedan svome shvaćanju historijskog zbivanja, Marx ne dopušta povezivanje klasičnog termina (cezarizam) s pojavom modernog doba (Napoleon III.); on govori o »površnoj historijskoj analogiji«. Međutim, autor se izričito ogradio od ove Marxove primjedbe i zadovoljio Weberovom definicijom, iako ona daje samo apstraktni pojam,

»cezarizam po sebi«, koji u najboljem slučaju može opisati, ali ne i objasniti državni udar od 2. decembra 1852, pa ni bilo koju »cezarističku« pojavu. Odbivši Marxovu primjedbu, autor je odbio da se služi i njegovom naučnom metodom, pa je to izvor mnogih promašenih izvoda u ovoj raspravi.

Iznesena mišljenja različitih ličnosti i predstavnika političkih struja u tadašnjoj Njemačkoj o režimu Napoleona III. — ukoliko nemaju pred očima interes radničkog pokreta, kao kod Marxa, Engelsa i Lassalla — govore više ili manje određeno u ime interesa i težnji njemačke buržoazije. Autor je zabilježio mišljenja, koja su bila i ostala politička maštanja (nade nekih katolika u Napoleona III.; Segesser, str. 44) i idejne konstrukcije (o romanizmu i germanizmu; Fröbel, str. 49), kao i mišljenja političara realista, kojima se metode Napoleona III. nisu činile za osudu, ukoliko bi donosile dobre plodove (za neokonzervative, na pr., značilo je to mogućnost obnove, upravo preporoda apsolutizma; za liberalnog Mommsena dobro došlo sredstvo, ako bi se s njime dalo ujediniti Njemačku i t. d.). Jednako su notirana »nestranačka« mišljenja, koja su problem tretirala kao historijsku pojavu, odnosno prvenstveno francuski problem; takvi pisci redovito najtočnije sude (historičar Hillebrand, političar Bamberger, žurnalist Mundt, sve predstavnici napredne buržoazije); to dakako ne znači, da i kod drugih nema točnih opažanja.

Autor konstatira, da njemačka buržoazija nije bila sklona »nemoralnom« bonapartizmu, ali je Napoleon, nakon juna 1848., bio »spasilac društva« od »crvene opasnosti« i zato mu se oprastalo; drugi vitalni interes Njemačke — ujedinjenje, našao je, poslije razočaranja 1848/9, neku vrstu putokaza u pojavi, pa i metodama Napoleona III.

Autoru je uspjelo, da u mozaiku krivih, pristranih, nedomišljenih i posve točnih mišljenja da jasnu sliku o sadržaju političkih ideja u tadanjoj Njemačkoj, o izvjesnom balastu prošlosti (romantička rezoniranja, hegelijanske konstrukcije) kao i idejnim zametcima budućnosti (sklonost za diktaturu).

Što se tiče Marxova mišljenja, autoru se čini, da je »18. Brumaire« izvanredan po temeljitom poznavanju tadašnjih zbivanja, gospodarskih i socijalnih odnosa u Francuskoj i po revolucionarnoj žestini. Drugim riječima, on svodi oštrinu

Marxove kritike na mržnju, ne smatra njegovu kritiku objektivnom. Izvršnu Marxovu analizu društvenih odnosa previda (na vlastitu štetu) za volju onih Marxovih predviđanja, koja se nisu ispunila, a ocjenu Napoleona III. kao neznatne veličine hoće poništiti konstatacijom, da je njegov režim predstavljao znatnu nepriliku za Marxa i Engelsa, da je po snazi svog utjecaja bio nešto potpuno suprotno onome, što su o njemu, njegovu sistemu i ličnosti, tvrdili Marx i Engels. Te konstatacije, dakako, ne umanjuju vrijednost Marxove analize klasnih odnosa u Francuskoj i s tim u vezi i sud o Napoleonu, koga su suprotni interesi klasa najzad doveli do političkog samobjojstva.

Međutim, autor se ne ograničava samo na to, da prikaže odnos njemačke javnosti prema pojavi Napoleona III. Prema njegovu se mišljenju »bonapartizam, kao internacionalni politički pokret, slično totalitarnim sistemima XX. st., proširio po cijelom kontinentu« (27). Bitne crte Napoleonova »političkog stila« pokazuje — misli on — i politika njegovih suvremenika: Bismarcka, Cavoura, Disraelija, Schwarzenberga, Cuze i Prima, pa štaviše i socijalista Lassalla i Schweitzera. Pritom ne pokušava da uđe dublje u analizu ovih, tako različitih, historijskih pojava: on ne piše ni jednu riječ, koja bi dala barem naslutiti one konkretne interese, što se bore iza leđa ovih izoliranih »cezarizama« i diktatura.

Pogotovu je neshvatljiva njegova težnja, da i pojavu modernog socijalizma poveže na neki način s ovim oblicima »političkog stila«. »Ako stoji, da je napoleonski cezarizam praktički i ideološki posuđivao kod ljevice i pravio quasi-socijalističke eksperimente, trebalo bi s druge strane ispitati, koliko je cezarizam u svoje vrijeme utjecao na socijalistički i komunistički pokret.« Autoru se osvećuje njegova metoda: određen politički oblik njemu i nije rezultat historijske nužde, nego je gotovo postao apsolutna ideja, koja, vječno prisutna, čeka da se ostvari (u vremenu »bonapartizma«)! Riječ je o diktaturi. Autoru se čini, da je radnički pokret učio od buržoaske diktature, da bi gradio svoju. Međutim, za modernu socijalnu revoluciju diktatura je *conditio sine qua non*.

Zato, da bi se objasnili »diktatorski« elementi kod socijalista (tada i uvijek), nema nikakva smisla pisati o »autokratskoj ličnosti« Marxa i drugih socijali-

stičkih prvaka, i tome slično. Budući da »već u komunističkom organizacionom principu« ima klica diktatorstva, kako kaže autor, izlazilo bi, da su u najmanju ruku socijalisti direktni začetnici modernih »cezarizama«! Međutim, barem pariski proletarijat slabo je »učio« od cezarističke centralizacije, Napoleona III. Takve činjenice autoru izmiču, čemu je kriva njegova sklonost da historijske pokretače traži u sferi idejnoga.

Ova bi rasprava, prema mišljenju autora, trebala da bude također prilog istraživanju postanka modernih diktatura. Međutim, iako se ne može osporiti jedinstvo historije XIX. i XX. st., autorovo uspoređivanje ima osnovni nedostatak u tome, što on ne želi ili ne može da uoči ono osnovno, što je zajedničko inače različitim historijskim pojavama: potrebu buržoazije, da u vrijeme silnog razmaha proizvodnih snaga postavi s militarističkom državom branu proletarijatu. U prošlom stoljeću manja, a u XX. st. mnogo veća opasnost za buržoaski poredak nosila je sobom razmjernu pomirljivost bonapartističkog režima na jednoj strani, dok je na drugoj iznijela na vidjelo takav »politički stil«, koji je »sišao sa staze tradicionalnog i snošljivog« (str. 25). Nije, međutim, dosta da se vodi računa samo o »političkom stilu« ili »pokretu«. Takvo gledanje zavodi na formulacije, koje su nedovoljne i krive, kao na pr.: »Građanski duh stoljeća (XIX.: Lj. K.) bio je još toliko jak, da je sam bio u stanju da postepeno ukine diktaturu, a njene političke eksponente natjera u svoju kolotečinu«, pri čem autor misli na liberalno razdoblje Napoleona III. Na osnovi Marxove analize klasnih odnosa u Francuskoj 1848—1851. moglo bi se o odnosu buržoazije prema diktaturi u Francuskoj u to doba, a i kasnije, reći: ako je 1851. francuska krupna buržoazija bila željna da za likom, svejedno kojeg, diktatora sakrije svoj pravi lik pred sitnom buržoazijom i radništvom, njoj poslije 1871., na pr., diktatori nisu bili potrebni, jer se njezin najodlučniji protivnik pokazao preslab. Pred buržoaskim diktaturama ovog stoljeća, naprotiv, stoji Oktobarska revolucija, politička pobjeda programa o socijalističkoj obnovi društva. Nije, dakle, slučajno, da je režim Napoleona III. bio sposoban da se ublaži, dok moderne diktature pokazuju »nemilosrdnu konsekvencu stalnog radikaliziranja« (25)

Nema sumnje, da je na postavljanje problema u ovom članku utjecao prije svega autorov način prilaženja naučnom radu; njegova objašnjavanja, odakle razlike ili sličnosti u »cezarizmima«, ili su naprosto konstatacije činjenica ili su nedovoljna. »Diktature« bivaju izolirane od društva i klase, koja ih nosi.

U svojoj zaključnoj riječi autor je ipak pun ograda i, u izvjesnom smislu, ispravaka. Tu on ističe samostalnost različitih političkih pokreta u Evropi XIX. st. i odbija eventualnu primjedu, da bi različiti uzajamni utjecaji bili bitniji. Konstatira, da »cezarizam« još nije »svrstan« ni kulturno-historijski, a da ga ni »socijalna historija« nije još protumačila. Budući da je »historijska egzistencija neprestano jahanje nad provalijom« (str. 74), — kako on misli — cezarizam, kao postulat neredovitih stanja, uvijek je, bar latentno, prisutan. Tako »cezarizam« postaje ključ za filozofiju historije mračnog aspekta (autor se čak poziva na knjigu, koja nosi naslov »Demonija vlasti«!). Autor najzad kaže, da mu je termin »bonapartistički« trebao poslužiti da tek zabilježi pojave, a ne da poreče razlike među njima. Pritom mu je prava namjera bila, da se s pomoću uspoređivanja »bonapartizam i diktature XX. st. temeljitije shvate« (75). Iako u tome nije uspio, činjenica je, da se zahvaljujući njegovu istraživanju, može bolje upoznati vladavina Napoleona III. u odnosu na Evropu, no i to više u smislu, koji nije namjeravao otkrivati.

Lj. Kuntić

KORAY ENVER, TURKIYE TARİH YAYINLARI BIBLIOGRAFYASI 1729—1950. Ankara 1952, 8°, XII+548 str.

Ova je bibliografija objavljena početkom 1952 u nakladi štamparije Narodne prosvjete u Ankari. Njen priređivač Enver Koray glavni je stručnjak Turske Narodne biblioteke i, kako se vidi iz bibliografije, napisao je i dva historijska udžbenika. Samim tim je bio predodređen i pozvan da pruži dobar bibliografski priručnik turske historigrafije.

Autor ističe u predgovoru, da je, poslije dobro poznatog, iako na arapskom sastavljenog bibliografskog djela od Kja-tib Čelebije (koga često nazivaju Hadži Kalfa) iz XVII. st., ova grana nauke u Turskoj bila sasvim zanemarena. Nadalje objašnjava, kako je još kao student

osjetio potrebu jednog bibliografskog priručnika, a naročito kasnije u toku svog nastavničkog rada. To ga je i potaklo da makar u svojoj struci izradi jednu bibliografiju.

Glavna poteškoća bila je pritom, kako i odakle popisati publikacije, koje se odnose na povijest, a štampane su arapskim pismenima od 1729 (osn. prva tiskara u Turskoj) do 1928 (uvodenje Kemalove adaptirane latinice). Za taj 200-godišnji period turske izdavačke djelatnosti arabicom mogao se donekle poslužiti popisima knjiga Mizanci (čitaj: Mizandži) Murat-beya i Ministarstva prosvjete iz vremena Abdulhamida II, zatim poznatim biografsko-bibliografskim djelom Brusali Tahir-beya, »Osmanli müellifleri« (»Otomanski pisci«). Istanbul 1914/5, katalogima raznih knjižara, a naročito i najbolje katalogom novoosnovane Narodne biblioteke, koja je u međuvremenu sabrala preko 75% takvih djela. To su bili jedini pisani izvori, koji većim dijelom nisu pružali ni svih osnovnih bibliografskih podataka. Zbog toga autor i pretpostavlja, da će u I. dijelu knjige biti mnogo nedostataka.

Što se tiče publikacija od 1929 do 1950 zaključno, pisac je imao sasvim pouzdanu i po suvremenim metodama rađenu bibliografiju, koje je redovito izdavalo Ministarstvo prosvjete Turske republike, pa je sasvim uvjeren u potpunost toga II. dijela.

U svom predgovoru posebno ističe, da se ograničio samo na historijska djela, štampana u Turskoj, te je iznimno uvrstio samo nekoliko glavnih, koja su izdana u drugim zemljama. Inače nije uvrstio čak ni inostrana izdanja na turskom jeziku. Od periodičnih izdanja unio je samo čisto ili pretežno historijske časopise, jer za članke historijske struke u novinama i drugim revijama priređuje posebnu bibliografiju.

Djela su raspoređena i grupirana, prema tematici, u tri poglavlja.

U 1. pogl. ušla su opća i glavna djela, priručnici i stručna periodika (opća povijest i povijest vjera, enciklopedije i historijsko-geografski rječnici, revije i godišnjaci); u 2. pogl. unesene su nacionalne historije; najzad, 3. pogl. sadržava djela s različnim temama (biografije, monografije pojedinih mjesta i pokrajina, memoari, putopisi, arheologija, antropologija, etnologija i etnografija).

Pri kraju I. dijela bibliografije autor je alfabetiskim redom po piscima ili, uko-

liko nije uspio pisca otkriti, po naslovu knjige dodao i ona djela historijske struke, kod kojih nije mogao pronaći ostale bibliografske podatke. U II. dijelu knjige nije bilo takvih poteškoća u pronalaznju najosnovnijih bibliografskih podataka.

Posljednje strane knjige (455—548) ispunjava indeks po abecednom redu imena autora, pri čem su uvršteni i sadašnjim turskim jezikom ukratko protumačeni naslovi onih djela, kojih originalni naslovi ima kakvu arapsko-perzijsku kompoziciju, iz koje se nije moglo zaključiti, što zapravo djelo obrađuje. Uz svaku natuknicu u indeksu stavljen je samo redni broj odnosno brojevi bez oznake strane, jer bi to bilo zaista suvišno, budući da je autor od početka do kraja knjige označio rednim brojevima svaku publikaciju posebnim rednim brojem. Za djela popisana pri kraju I. dijela upotrebljen je u indeksu znak »x« = iks.

U svom predgovoru pisac izričito namjerno, da nije izradio indeks tematike, jer je ionako u cjelini knjigu rasporedio po temama i svaku pojedinu grupu u oba dijela knjige svrstao po abecednom redu. Iako to smatramo donekle nedostatom indeksa, mora se priznati, da bi takvo razvrstavanje bilo i suviše komplicirano, a po prirodi same stvari ne bi se ni dalo izvesti s potpunom preciznošću, pa je zato i shvatljivo, što je od toga odustao.

Među publikacijama i djelima, označenim rednim brojevima od 1—4123, kao i među onima s oskudnim bibliografskim podacima, kojih ima 230, a koji su, kako smo već spomenuli, dodani pri kraju I. dijela knjige i poredani alfabetskim redom po imenu autora ili po naslovu djela i bez rednih brojeva, ima ih preko 200, kojih bi tematika, sudeći po njihovim naslovima, mogla zanimati naše historičare, jer su sadržajno u tijesnoj vezi s razvojem naših naroda. Kako je veći dio tih djela, rasprava i priručnika kod nas već u stručnoj literaturi citiran ili prikazan, pa čak u neznatnoj mjeri i preveden, navest ćemo samo nekoliko novijih publikacija, za koje pretpostavljamo, da ih naši historici nisu još imali prilike pribilježiti.

A) Enciklopedije:

Arseven prof. Celal Esat. *Sanat Ansiklopedisi*, 1—18 Fasikül, Istanbul 1943—1950 (Enciklopedija umjetnosti); R. br. 1606.

İncnü Ansiklopedisi, 1—23 Fasikül, Yayimliyan: Milli Egitim Bakanligi, Ankara 1943—1950 (Inenijeva Enciklopedija, koju izdaje tursko Ministarstvo prosvjete); R. br. 1610.

B) Publikacije u Hist. časopisima:

U časopisu Turskog Historijskog društva »Belleten«, Ankara 1937—1950: Kurtoglu Fevzi, *Hadim Suleyman pašanın mektupları ve Belgradin muhaseresi plâni* (Pisma Hadum Sulejman paše i plan opsjedanja Beograda) R. br. 1623 i p. o. pod r. br. 3701.

U časopisu »Tarih vesikâleri« (»Historijski dokumenti«), koji je izlazio od 1941—1944:

Inalcik Halil, *Bosnada tanzimatın tatbikine ait vesikâler* (Dokumenti o primjeni tanzimata u Bosni); R. br. 1703 i p. o. pod r. br. 3682.

Od istog pisca, *Saray Bosna şer'iye sicillerine göre Viyana bozgunundan sonraki harb yıllarında Bosna* (Bosna u ratnim godinama poslije bečkog poraza prema sarajevskim šerijatskim — kadijskim — protokolima); R. br. 1707 i 1709 i p. o. pod r. br. 3215.

Dalsar Fahri, *Selim I. in Dubrovnik Cümhuriyeti ile yaptigi muahede* (Ugovor Selima I. sa Dubrovačkom republikom); R. br. 1710 i p. o. pod r. br. 2726.

U »Ilustrovanom historijskom časopisu« (»Resimli Tarih Mecmuası«), Istanbul 1950:

S. K., *Birinci Kosova Meydan Muharebesi* (Prva bitka na Kosovu polju); R. br. 1738.

C) Katalozi i priručnici:

Istanbul Kütüphaneleri (Kitaplıkları) Tarih-Cografya yazmaları katalogları, Istanbul 1945—1947 (Katalozi historijsko-geografskih rukopisa carigradskih biblioteka); R. br. 1775—1781.

Danişmend İsmail Hâmi, *Izahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, 1—3 Cilt. Istanbul 1947—1950 (Kronologija otomanske povijesti s tumačenjem); R. br. 2728.

Pakalın Mehmet Zeki, *Osmanlı tarihi deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 1—7 Fasikül, Istanbul 1946—1950 (Rječnik naziva i termina otomanske historije); R. br. 2875.

Topkapı Sarayı Müzesi arşiv kılavuzu, 1—2 Fasikül, Istanbul 1938—1940, 8,^o 182 str. (Vodič kroz Arhiv muzeja u Palači Topkapı). — Prvi svezak ovog vo-

dića prikazao je prof. F. Bajraktarević u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor XIX, sv. 1—2, 1939, str. 206-209, ali s obzirom na kasnije izašli 2. sv. mi ga ipak navodimo.) — R. br. 2925.

D) Na kraju navodimo i jedno djelo pod r. br. 2966, kod kojeg su osim imena pisca i naslova, izostavljeni svi drugi bibliografski podaci:

Ünver Dr. A. Suheyli, *Birinci Murad'ın Kosova'da aldigi yarayı gösteren bir Türk minyatürü* (Jedna turska minijatura, koja prikazuje ranu Murata I zadobivenu na Kosovu).

Pored originalnih turskih publikacija bibliografija sadržava i priličan broj prijevoda strane stručne literature.

U II. dijelu, t. j. među latinicom štampanim izdanjima, takvih prijevoda je znatno više. Zapazili smo i dva prijevoda s našeg jezika:

Pavlović Mihail, *Inkilap Türkiyesi. Osmanli Imperatorlugunun azameti ve sukutu, 1338—1922/3* (prev. Bahaettin). Kako nam nije pošlo za rukom, da pro nademo originalni naslov knjige, jer je prevodilac vjerovatno pogrešno uzeo očvo ime mjesto autorova ličnog imena, mi ćemo naslov djela rekonstruirati prema turskom: »Revolucionarna Turska. Velicina i pad otomanskog carstva« (R. br. 1022).

Drugi turski prijevod poznata je rasprava Ç. Truhelke, Historijska podloga agrarnog pitanja u Bosni (GZM XXVII, 1915): prev. Cemal Köprülü u časopisu za tursku pravnu i ekonomsku historiju I (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1. Cilt, Istanbul 1931) pod naslovom: *Bosna'da arazi meselesinin tarihi esasları* (R. br. 1725). U drugoj knjizi istog časopisa (Istanbul 1939), r. br. 1726 pod bilješkama naveden je Branislav (!) Đurđev, *Eflâk kanunu hakkında küçük bir izah* (Jedno kratko objašnjenje o Vlaškom zakonu.) Kako nam taj časopis nije pristupačan, nismo mogli utvrditi, da li je Đurđev tu raspravu dao na turskom jeziku, ili je donesena od nenavedenog prevodioca. ili se radi samo o prikazu.

Zahvaljujući reformi pisma, usvajanju suvremenih metoda u nauci i naučnom istraživanju, pa nemalo i sreći, da su izbjegli prošlom ratu, Turci su mogli postići značajan napredak na svim područjima, pa tako i u historijskoj nauci. Dosta je upozoriti samo na činjenicu, da I. dio obuhvaća u svemu 1835 publika-

cija, uključujući u taj broj i 230 rednim brojevima neoznačenih djela štampanih arabicom od 1729 do 1928, dok je u II. dijelu knjige popisano 2518 latinicom štampanih izdanja u kratkom razdoblju od 1928 do 1950.

Krupniji i jedini ozbiljniji nedostatak ovog priručnika je, da kod mnogih djela nisu navedeni svi uobičajeni bibliografski podaci (format, broj strana, naklada odn. štamparija i godina izdanja), i to ne samo u I. dijelu, gdje je bilo teže, pa čak i nemoguće do njih doći, nego je nažalost takvih oskudnih bibliografskih podataka znatan broj i u II. dijelu.

Sulejman Bajraktarević

HANS FOERSTER, ABRISSE DER LATINISCHEN PALAEOGRAPHIE. (Verlag Paul Haupt, Bern 1949, 8^e, 215 str.)

Profesor univerziteta u Freiburgu, u Švicarskoj, Hans Foerster, nasljednik Steffensov na katedri za pomoćne historijske nauke, dao je svojim djelom »Nacrt latinske paleografije« odličan udžbenik. Djelo je podijelio na četiri odsjeka. U prvom prikazuje povijest discipline u pojedinim zemljama: Francuskoj, Italiji, Engleskoj, Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i t. d. Zatim navodi važnija izdanja faksimila, časopisa, u kojima ima paleografskih radnji, i pregleda o paleografiji u enciklopedijama. Time daje iscrpnu bibliografiju od prvog naučnog paleografskog djela Mabillonova (1681) do najnovijih izdanja nakon Drugoga svjetskog rata.

U drugom odsjeku obrađuje nastajanje knjige (Schreibwesen). Pored materijala za pisanje — papirus, pergament, papir — i vanjskih formi pisanih djela — rotulus, kodeks — te uveza, pisarskog pribora i palimpsesta, obrađeni su i pisari, trgovina knjigama i biblioteke. Sve to daje cjelovitu sliku nastajanja knjige od priređivanja materijala do njevog širenja i čuvanja.

Treći odsjek, povijest pisma, obuhvaća 100 strana. Taj dio udžbenika je u odnosu na ostale utoliko slabiji, što se čitalac ne može njime služiti bez upotrebe i nekog drugog paleografskog djela sa reprodukcijama pisma ili zbirke faksimila. Razvoj pisma je podijeljen na četiri razdoblja: 1. ustanak latinskog alfabeta, 2. latinsko pismo u starom vijeku, 3. nacionalna pisma (pisma srednjeg vijeka do karolinške reforme) i 4. karolinška refor-

ma, gdje su obuhvaćeni gotica i humanističko pismo. U svima pitanjima, gdje postoje različita mišljenja, autor navodi oprečna stanovišta i na taj način daje potpunu sliku o paleografskoj nauci. Iako to katkad i može stvoriti kod čitaoca izvjesnu zabunu, to je vrlo dobra strana knjige, jer čitalac dobiva uvid u problematiku svakoga pitanja.

U četvrtom dijelu, »Dodatku«, obrađuje pisac tirske note, kratice, brojeve i interpunkcije.

U knjizi nema indeksa, ilustracija ni faksimila, što je veliki nedostatak za jedan udžbenik latinske paleografije, ali je to bilo nužno, da bi — kako kaže autor u predgovoru — cijena knjizi bila niska i na taj način pristupačna studentima.

R. S.

LOUIS HALPHEN, istaknuti francuski historičar, umro je 7. X. 1950.

Rodio se u Parizu 4. II. 1880. Godine 1900 upisao se u »École des Chartes«, koja je od svog postanka 1821 u mnogom unaprijedila znanstveni rad na proučavanju srednjovjekovne povijesti u Francuskoj, i zatim 1904—1906 nastavio izučavanje srednjovjekovnih rukopisa na francuskoj arhivskoj školi u Rimu (osn. 1876). Doktorat je postigao 1906 s tezom »Le comté d'Anjou au X. siècle« i bio zatim imenovan tajnikom u »École des Chartes«. Uz to je vršio i tajničku službu kod »Revue Historique« (osnovana 1876), časopisa, u kome je i sam objavio kasnije lijep broj članaka. Od god. 1910—1928 predavao je na Filozofskom fakultetu u Bordeauxu opću povijest

srednjega vijeka, a zatim bio u istom svojstvu pozvan na »École des Hautes Études« u Pariz. God. 1937 naslijedio je na Sorbonni Ferdinanda Lota i svoju profesorsku dužnost vršio ondje do njemačke okupacije, kad su i njega, kao Židova, zahvatili 1940 rasni zakoni. U svojoj je službi uspostavljen tek u jesen 1944, pa je otada do kraja života neumorno radio, kako na »École des Hautes Études«, tako i na Sorbonni.

U svojim raspravama uglavnom je proučavao razdoblje Karla Velikoga i prvih Capeta, a usput je radio na francuskoj historiografiji, kao i na historijskoj metodologiji. Priredio je zbirku izvora francuske srednjovjekovne historije, a od 1926, u suradnji sa Sagnacom, počeo izdavati poznatu kolekciju »Peuples et civilisations«, u kojoj je i sam objavio neka svoja djela.

Od njegovih značajnijih djela ističu se: *Le règne de Charles le Chauve I.* (1909); *Paris sous les premiers Capetiens* (987—1225), 1909; *L'histoire en France depuis cent ans* (1914), povijest francuske historiografije u XIX. st.; *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne* (1921), gdje je skupio sve svoje priloge, koji su o tome izlazili od 1917—1920 u »Revue Historique«; *Les Barbares. Des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle* (1926, »Peuples et civilisations« sv. 5, i 1948, 5, dopunjeno izdanje); *Introduction à l'histoire* (1946, 3. izd. 1948); *Charlemagne et l'empire carolingien* (1947, 2. izdanje, dopunjeno i revidirano 1949); i kao posljednje djelo *A travers l'histoire du Moyen Âge* (1950), gdje je prikupio niz prije objavljenih članaka.

Miroslava Despot

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 1—2

HISTORIJSKI ZBORNIK ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi i časopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14.
Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
BOGO GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata	1— 56
LJUBO KARAMAN, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske	57— 62
NIKOLA ŽIC, O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri	63— 70
VLADIMIR MOŠIN, Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.	71— 84
PAVEL SUYER, »Posao Milošiansko-Gajanski« pred gradskim magistratom	85—101
JAROSLAV ŠIDAK, Ćiro Truhelka — njegov život i rad	103—110

OCJENE I PRIKAZI

Marijan Horvat, Oporuka priora Petra. (LJ. KARAMAN)	111—117
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283, 1951. (J. LUČIĆ)	117—121
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. (J. ŠIDAK—B. SUČEVIĆ)	121—130
O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku. (O. MANDIĆ)	131—138
Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka. (B. SUČEVIĆ)	138—145
Miscellanea I, izdanje Drž. arhiva u Zadru. (J. LUČIĆ)	145—148
Турски документи за македонската историја. (K. BASTAIĆ)	149—152
Р. И. ВИПНЕР, Возникновение христианской литературы. (O. MANDIĆ)	152—158

ČASOPISI

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. II-VI. (S. M. TRALJIĆ)	159—165
Istorisko-pravni zbornik II, 3—4. (M. HORVAT)	165—169
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. I, 1949. (B. STULLI)	169—176
Historische Zeitschrift, Bd. 171, 172, 1951. (M. GROSS)	176—182

(Nastavak na 3. strani omota)